

Bekreftelsesfeller og bevisvurdering

– en betenkning knyttet til granskningen av Baneheia-saken¹

Politioverbetjent Asbjørn Rachlew (PhD), Førsteamanuensis Ivar Fahsing (PhD)

Oslo / Lillesand 02.05.2024

¹ I kjølvannet av Rachlews møte med utvalget 27.02.2024 ble det avtalt at understøttende dokumentasjon og referanser knyttet til beslutningspsykologi skulle ettersendes. I den anledning tilbød Rachlew en skriftlig betenkning om bevisvurdering fra et beslutningspsykologisk perspektiv. Det ble videre avtalt at Ivar Fahsing – som har doktorgrad i tema - kunne inviteres inn som medforfatter.

Innhold

Sammendrag	3
Bakgrunn	4
Den smertefulle endringsprosessen	5
Beisvurdering i straffesaker	7
Det tverrfaglige perspektivet	9
Fri beisvurdering	10
Bekreftelsesfeller	11
Mot en metodikk	13
Bekreftelsesfeller og forskningsfunderte mottiltak:	15
Trinn 1 – Erkjennelse	15
Trinn 2 - Krav til kunnskap og bevissthet	16
Trinn 3 - Utvikling av metoder og dokumenterte ferdigheter	17
Trinn 4 - Utvikling av systemer (regler, akkreditering, ettersyn m.m)	19
Akkreditering	20
Ekstern kontroll – tilsyn	20
Djevelens advokat	21
Utvikling av (IT) verktøy	22
Lyd- og videoopptak	23
Rekruttering	26
Organisering	26
Blind testing	27
Muntlighetsprinsippet og fri beisvurdering	29
Lover og regler	30
Litteratur	31

Sammendrag

Nasjonal og internasjonal forskning peker på ubevisste kognitive forenklingsstrategier – eksempelvis bekreftelsesfeller – som den underliggende årsaken til uriktige domfellelser. For 25 år siden innledet norsk politi kritisk forskning rettet inn mot egen virksomhet. Det skapte et paradigmeskifte; fra en erfaringsbasert, til en forskningsbasert tilnærming for innsamling og vurdering av bevis. Selvransakelsen er omtalt som smertefull, men nødvendig, og skapte et nytt tenkesett. I denne betenkningen argumenterer vi for at også påtalemyndigheten og domstolene bør initiere en tilsvarende prosess, der beslutningspsykologi og juridisk forskning på vurdering av bevis vil lede ut i ny praktisk metodikk. Utviklingen bør innledes med kritisk forskning fra innsiden for å kartlegge hvordan bevis faktisk vurderes i dag, og med det etablere grunnlag for videre utvikling.

I tråd med etablert, beslutningspsykologisk forskning argumenterer vi for en utvikling som kan forstås på fire ulike nivå eller trinn:

Trinn 1 påpeker behovet for en erkjennelse om at vi arbeider med så komplekse problemstillinger, og med så store informasjonsmengder, at vi er sårbare beslutningstakere.

Med erkjennelsen følger det en forpliktelse – *Trinn 2* – som tilsier at vi må tilegne oss ny og dokumentert kunnskap som bereder grunnen for økt bevissthet og ny metodikk.

Trinn 3 fremhever at det bør utvikles ny metodikk, ferdigheter og understøttende verktøy som hjelper oss til å redusere risikoen for feil. Med en grunnleggende erkjennelse om egen sårbarhet, kunnskap og metodikk på plass, skulle man kanskje tro at bekreftelsesfellene ville møte så stor motstand at de ikke lenger ville representere noen umiddelbar fare for feilslutninger.

Forskning viser imidlertid at det i tillegg – trinn 4 - må utvikles fasiliterende systemer og kulturer som sørger for at aktørene følger og videreutvikler anbefalt metodikk.

Bakgrunn

Da det ble klart at Sture Bergwall hadde villedet rettssystemet syv ganger på rad med sine falske tilståelser, nedsatte riksadvokaten en arbeidsgruppe med mandat om å identifisere læringspunkter og fremme tiltak for å forebygge justisfeilene som forårsaket skandalen.²

Bergwall-rapporten ble publisert i 2015. I motsetning til utvalget som gransket straffeprosessene mot Per Liland og Fritz Moen noen år tidligere (NOU, 1996; 2007), kunne riksadvokatens arbeidsgruppe trekke veksler på kunnskap fra flere doktorgradsarbeider om justisfeil, beslutningspsykologi og systemiske kilder til feilslutninger.³

Etter at de feilslåtte bevisvurderingene av Bergwalls tilståelser var identifisert, beskrevet og analysert, konkluderte arbeidsgruppen blant annet med at (s. 494):

Hvordan påtalejuristene rent praktisk bør gå frem, hvilken systematikk som bør følges for å sikre best resultat, finnes det imidlertid lite forskningsbasert kunnskap om. I sin doktoravhandling konkluderer Jerkø (2015) med at jusstudiet ikke tilbyr studentene opplæring i bevisvurdering, noe som (blant annet) skaper en praksis preget av skjønn og magefølelse. Vi vet med andre ord svært lite om hvordan norske påtalejurister faktisk vurderer bevis.

Videre på s. 519:

Politiet har innledet arbeidet med å utvikle teori og metodikk egnet til å stimulere uskyldspresumpsjonen og etterforskernes åpne sinn. Metodikken er fundert i forskning og gjeldende rettsprinsipper. Den kunnskapsstyrte utviklingen må stimuleres. Før påtalemyndigheten tar tilsvarende grep, vil straffesaksbehandlingen aldri nå sitt potensial.

Derfor må det tas initiativ til å stimulere forskning rettet inn mot påtalemyndighetens bevisvurderinger, med særlig fokus på kognitive forenklingsstrategier og hvordan disse påvirker bevisvurderingene. En naturlig forlengelse er hvilke mottiltak som er egnet, og eventuelt mindre egnet, til å identifisere og nøytralisere uheldig (ubevisst) påvirkning.

Under granskningen av Bergwall-sakene ble de sentrale aktørene fra påtalemyndigheten intervjuet om hvordan de helt konkret vurderte bevisene mot Bergwall. Flere anførte at alle straffesaker (og jurister) er så forskjellige at en sentralisert, metodisk fremgangsmåte virket (mer eller mindre) utenkelig.⁴

Det er snart 10 år siden arbeidsgruppen anbefalte konkrete mottiltak, egnet til å adressere et av de mest fremtredende læringspunktene etter Bergwall-skandalene; fraværet av forskning og metodikk rettet inn mot påtalemyndighetens bevisvurdering. I mellomtiden har politiet i samme tidsrom understøttet ytterligere en doktoravhandling rettet inn mot bekreftelsesfeller og mottiltak.⁵ I Norge finnes det, oss bekjent, ikke et eneste studie rettet inn mot påtalemyndighetens bevisvurdering.

² I Sverige ble det nedsatt et offentlig oppnevnt granskingsutvalg – Bergwallkomisjonen - SOU 2015:52

³ Rachlew 2009, Fahsing 2016

⁴ Se Riksadvokaten arbeidsgruppe 2015 s. 494. Se også fotnote 726 i samme rapport.

⁵ Sunde 2022

Politiet har på ingen måte “kommet i mål” og må selvsagt fortsette arbeidet med å utvikle metodikk og systemer som ivaretar både uskyldspresumsjonen og krav til effektiv rettshåndhevelse. Baneheia-saken fremstår som en smertefull illustrasjon: vi dømmer feil oftere enn vi liker å tro. Men, akkurat nå er vi av den klare oppfatning at den forskningsfunderte utviklingen må bli synlig - også i påtalemyndigheten og domstolene.

Som påpekt av Rachlew (2022): «Målet må være å utvikle en metodikk som hjelper juristene til å identifisere de straffesakene der politiets tanker har låst seg. Det vil skje igjen – selv om vi må håpe og tro at frekvensen er lavere enn hva den nok har vært.»

Den smertefulle endringsprosessen

De siste 25 årene har flere norske politifaglige etterforskere søkt mot academia for å identifisere behovet for endring og utvikling av sentrale deler av etterforskningsfaget. Det ble raskt avdekket at norsk politi ikke hadde tilstrekkelig bevissthet, kunnskap eller formalkompetanse på fagområder som lå helt i kjernen av egen yrkesutøvelse.⁶ Den kritiske forskningen har ledet til betydelig endring og utvikling av metodikk, modeller, systemer og struktur.⁷ Men, kanskje har forskningens aller viktigste bidrag vært den kulturelle endringen - en markert høyere ydmykhet til oppgavens kompleksitet.

Riktignok har den menneskelige hjerne høy kapasitet, men i møte med oppgaver som blir for komplekse har hjernen en skummel evne til å overforenkle oppgaveløsingen og samtidig skape en feilaktig følelse av mestring. Dette foregår både på individ- og gruppenivå.⁸

Den kritiske kunnskapen er nå en del av grunnutdanningen ved Politihøgskolen. Objektivitetskravet til politi og påtalemyndighetens arbeid med straffesaker beskrives i pensum som et illusorisk, normativt ideal. Videre, at mennesket utelukkende kan nærme seg det normative ideal gjennom produksjon av kunnskap, bevissthet, metodikk og systemer – en prosess som i sum skaper en kultur der forskning og kritisk tenkning rettet inn mot egen virksomhet ikke lenger er ansett som et nødvendig onde,⁹ men som tvingende nødvendig for utvikling og samfunnets tillit til organisasjonen.¹⁰

I brytningen fra den tradisjonelle, erfaringsbaserte utviklingen eksponeres ikke bare tradisjoner, kulturer og interne sannheter. Norge er et relativt lite land, og eksponering av profesjonens ledere og fageksperter følger implisitt. I 2013 beskrev lederen av etter- og videreutdanningen ved Politihøgskolen paradigmeskiftet i politiet som «smertefull, men nødvendig».¹¹

⁶ Rachlew 2003, Fahsing, Ask og Granhag 2004 s. 728

⁷ Riksadvokaten 2009, Riksadvokaten 2013a, Riksadvokaten 2013b, Riksadvokaten 2015, Riksadvokaten 2016, POD 2016

⁸ Tvesky og Kahnemann 1974, Ask og Granhag 2008, Rachlew 2009, Fahsing 2016, Sunde 2022

⁹ Rachlew 2010. Å forske på sine egne. PHS Forskning 3:2010

¹⁰ Aftenposten 2013. Leder: *Et åpnere og mer profesjonelt politi*. Fredag 8. februar 2013

¹¹ Husby 2013

I kontrast til den akademiske eksponeringen som politiet innledet for å ransake seg selv, fremgår det av riksadvokatens respons til Bergwall-rapporten at det ble nedsatt et «Påtaleanalyseutvalg»,¹² og at «Utvalget mener at påtalemyndigheten må utvikle en overordnet strategi for kompetanseutvikling, og at ansvaret for dette bør legges til riksadvokaten».

Å befestе den hierarkiske oppbygningen av påtalemyndigheten synes å ha vært viktig for utvalgets medlemmer. Fra et rent maktfordelingsperspektiv skulle utredningen – *En påtalemyndighet for fremtiden* – blant annet sikre en straffesaksbehandling og en påtalemyndighet som ikke er underlagt politisk kontroll. Politisk uavhengighet er essensielt, men produksjon av vitenskapelig kunnskap ser ut til å blomstre innen de etablerte maktstrukturer.

“Objektivitetskravet står helt sentralt ved all etterforskning», slo påtaleutvalget fast.¹³ Men, som påpekt av Bernhardt (2018 s. 19):

“Det fremgår ikke av utvalgets analyse hvordan påtalemyndigheten i praksis skal/kan/bør gå frem for å tilstrebe objektivitet i den kvarte spalten som er viet denne «helt sentrale» regelen.”

Påtaleutvalget påpekte riktignok at «Også for påtalemyndigheten vil forskningsbasert kunnskap kunne bidra til å høyne kvaliteten på straffesaksarbeidet» (s. 190). Men, i stedet for å beskrive hvorfor fri forskning også er en essensiell dimensjon for utviklingen av en moderne påtalemyndighet, kan det virke som om utvalget finner det vanskelig å bryte med den tradisjonelle tanken om at fagutvikling bør styres fra toppen av organisasjonen. Anbefalingen til påtalemyndigheten om å initiere forskning på sin egen bevisvurdering er, med andre ord, ikke fulgt opp.

Et grunnleggende spørsmål som Baneheiautvalget bør stille seg, er derfor om det finnes belegg for å hevde at det har vært en dokumentert utvikling i hvordan påtalemyndigheten utøve sin viktigste og vanskeligste oppgave – den faktuelle bevisvurdering. Eller skjer det fortsatt - i grove trekk - på tilsvarende måte som da de vurderte bevisverdien av tilståelsen til Jan Helge Andersen. Videre, bør utvalget spørre seg hva har egentlig endret seg siden påtalemyndigheten og domstolene vurdere bevisene i straffesakene mot Fritz Moen, Per Liland, fetteren til Birgitte, Sture Bergwall og barna i den såkalte Silje-saken?

I sin gjennomgang av læringspunktene etter gjenåpningen og frikjennelsen av Sture Bergwall (Thomas Quick) uttalte riksadvokaten (2017 s. 11):

Det er imidlertid neppe grunnlag for å hevde at bevisvurderinger gjennomgående gjøres på en tilstrekkelig strukturert måte, der opplysningene i saken også aktivt vurderes i lys av hypoteser om mulige alternative hendelsesforløp som ikke impliserer straffeskyld for mistenkte. Hypotesebruk kan være et effektivt verktøy for å unngå psykologiske prosesser – så som beslutningsfeller, gruppetenkning og tunnelsyn mv – som utfordrer etterlevelsen av objektivitetskravet. Dette er et fremtredende [tema] i bachelorutdanningen for polititjenestepersoner, og i det obligatoriske kurset for

¹² NOU 2017:05

¹³ NOU 2017:5 s.41

påtalejurister gis det en forelesning om bruk av hypoteser. Utviklingen går slik sett i riktig retning.

Vi er ikke i tvil om at utdanningen for politiets påtalejurister ved Politihøgskolen holder et godt faglig nivå – og at riksadvokaten har rett i at utviklingen går i riktig retning. Vi legger til grunn at påtalemyndigheten og domstolene har tilegnet seg mer kunnskap om vitne- og beslutningspsykologi. Men, som riksadvokaten erkjenner,¹⁴ og som vi vil redegjøre for nedenfor; kunnskap er ikke nok.

For å forebygge beslutningsfeil som leder ut i organisatoriske ulykker¹⁵ kreves det en gjennomgripende reform – et paradigmeskifte.

Bevisvurdering i straffesaker

I sitt kapittel i boken *Bevis i straffesaker*, trekker Rachlew og Fahsing (2015) veksler på bevisteoretikeren Christian Diesens arbeider (1994) og forklarer hvordan Diesens teorier om bevisvurdering preget utviklingen av politiets avhørsmetoder av mistenkte i Norge for over 20 år siden.

Diesens modell for bevisvurdering kan kobles til det som i filosofisk litteratur omtales som abduktiv logikk eller slutning til beste forklaring¹⁶ (SBF). I norsk bevisteori har blant annet Strandberg, Graver, Kolflaath og Helmich Pedersen utfordret det eksisterende bevisvurderingsparadigmet basert på den samme tenkning.¹⁷ Slutning til beste forklaring, eller fortellingsparadigmet, er et motstykke til det eksisterende sannsynlighetsparadigmet innen bevisvurderinger. Eivind Kolflaath¹⁸ har formulert det slik:

I lys av utviklingen innenfor kognitiv psykologi og filosofisk kunnskapsteori og argumentasjonsteori er det nærliggende å konkludere med at den svensk-norske bevisteorien havnet i en blindgate fordi den fokuserte på sannsynlighet i stedet for på plausibilitet, og fordi den overså fortellingens rolle i bevisbedømmelsen.

Det er solid vitenskapelig belegg for å hevde mennesket har grunnleggende utfordringer med å håndtere sannsynlighetsvurderinger¹⁹. Vi synes å ha bedre forutsetning for å ta stilling til hvilken fortelling som best forklarer bevisene på en troverdig og sammenhengende måte²⁰. Fortellingsparadigmet utgjør derfor en alternativ normativ bevisteori som går ut på at man bør forstå bevissituasjonen ut fra en teori som fokuserer på forståelse, kontekst og

¹⁴ Riksadvokaten 2017 s. 11

¹⁵ Se Stridbeck 2009, med refererer til Doyle (2009) som påpeker at «[...] en feilaktig domfellelse er en «organizational accident». Doyle (2009) anførte at straffesakskjeden bør lære av luftfarten og medisinen som han mener har innsett, og satt i verk mottiltak, som tar høyde for organisatoriske ulykker.

¹⁶ Lipton 2007

¹⁷ Se for eksempel Strandberg 2012, Kolflaath 2004 s. 279–304 og Kolflaath 2015. Se også Graver 2009 og Helmich Pedersen 2016, der samme retning fremheves.

¹⁸ Kolflaath 2007 s. 217.

¹⁹ Se for eksempel Tversky og Kahneman 1974; Branch og Hegdé 2023

²⁰ Se for eksempel Pennington og Hastie 1988/1992; Mackor, Jellema og van Koppen 2021

sammenheng.²¹ Som påpekt av Kolflaath²²: “En slik tilnærming bringer frem hermeneutiske og holistiske aspekter ved juridisk bevisbedømmelse som sannsynlighetsteoretiske tilnærminger i liten grad vil være i stand til å fange inn”.

Innen sannsynlighetsparadigmet er økt bruk av statistisk sannsynlighetsberegning det mest fremtredende alternativet til en overgang til fortellingsparadigmet for bevisvurdering i straffesaker. De vår dømmekraft alene ikke strekker til kan statistiske og matematiske utregninger gi et mer objektivt og kvantifiserbart grunnlag for å bedømme sannsynlighet for skyld basert på bevisene i saken.²³ Til tross for metodens appell, oppstår det imidlertid betydelige utfordringer ved bruk av statistisk sannsynlighetsberegning i straffesaker.

For eksempel: En enkeltstående bevisvurdering om betydningen av et vitneutsagn om en observasjon av et drap, og sannsynligheten for at det faktisk har blitt begått et drap vil da se slik ut: $P(H) \times P(E|H) + P(\neg H) \times (P(E|\neg H))$. P representerer den endelige sannsynligheten, H er hypotesen og E er beviset.²⁴ Uten å gå videre i styrker og svakheter rundt denne fremgangsmåten, ville en nesten måtte tenke at juridisk fakultet i fremtiden må slås sammen med matematisk fakultet om statistisk sannsynlighetsberegning skulle bli veien videre.

Norske etterforskere har altså valgt å fortellingsparadigme hvor det sentrale er å vurdere ulike fortellinger (hypoteser) på grunnlag av deres kvalitet som fortelling og sammenheng med bevisene. Denne tilnærmingen - slutning til beste forklaring - anbefales også av en rekke toneangivende internasjonale forskere innen bevisvurdering²⁵ - en tilnærming som Fahsing (2016) i sitt doktorgradsarbeid integrerte i en prosessmodell han utviklet som beslutningsstøtte for politiets etterforskning generelt.

Kort fortalt, handler det om at politietterforskere allerede fra begynnelsen av en etterforskning skal sette opp en skriftlig plan med alle alternative forklaringer (hypoteser). Etterforskningens formål er å systematisk søke og dokumentere informasjon som kan styrke og svekke disse forklaringene.

Å generere og aktivt utelukke hypoteser, for så å stå igjen med det alternativet som ikke lar seg utelukke, medfører en større bruk av et såkalt falsifiserende tankesett som i seg selv kan bidra til å redusere faren for bekreftelsesfeller. Skriftlighet, transparens og ettersyn i prosessen kan ha de samme positive effekter. Modellen og tenkningen bak er nå pensum på alle nivå i utdanningen av norske politietterforskere²⁶.

²¹ I sin bok, Quickologi, forsøkte tidligere høyesterettsdommer (i Sverige) Göran Lamberts (2015) å regne ut sannsynligheten for at Thomas Quick (Sture Bergwall) var skyldig. Juristen regnet seg frem til at Quick var skyldig - og det med 183 % sannsynlighet (!). Matematikeren Olle Häggström (2015) leste sannsynlighetsberegningen, og konkluderte med at juristens sannsynlighetsteoretiske grunnlag “är helt uppåt väggarna”, og at de praktiske utregningene i tillegg var “alldeles åt skogen”. Senere endret Lambert sine beregninger. Ved hjelp av Bayes læresetning regnet han ut at Quick var skyldig - nå med 99,99991 prosent sannsynlighet.

²² Se Kolflaath 2009 s. 217.

²³ Prakken 2012

²⁴ Slik vi forstår Prakken 2012 s. 331

²⁵ Se eksempelvis Pennington og Hastie 1986/1992, Prado og Allen 2007, Klamberg 2011/2015, Jellema 2021/2022/2023, Mackor, Jellema og van Koppen 2021

²⁶ Bjerknes og Fahsing 2018

Samme år som Fahsing forsvarte sin doktoravhandling ble logikken og utviklingen av de norske avhørsmetodene beskrevet som «best practice» i FNs daværende spesialrapportør mot tortur, Juan Mendez rapport til FNs generalforsamling i New York. To år senere fulgte Europarådet opp, og omtalte metodene som et paradigmeskifte for politiet, og som eksempel til etterfølgelse for resten av Europa.²⁷

I tråd med Diesens teorier, reiste Rachlew og Fahsing (2015) spørsmålet om ikke tenkningen og metodene også bør innføres som en helhetlig modell for bevisvurdering på alle nivå: Fra politiets initiale straffesaksarbeid, via påtalemyndighetens bevisvurdering, og i domstolenes bedømmelse av de samme bevisene.

Nedenfor vil vi beskrive hvorfor vi mener at slutning til beste forklaring og Diesens bevisteoretiske arbeider er et godt utgangspunkt for å (a) etterforske straffesaker, og (b) motvirke noen av de mest fremtredende årsakene til justisfeil.

Før Rachlews forskning rettet inn mot *Justisfeil ved politiets etterforskning* (2009) - hva som går galt, når det først går galt - famlet politiet mer eller mindre i blinde. Vi fikk sporadisk kritikk for at vi ikke var «objektive nok» - at vi ikke hadde oppfylt lovens krav til objektivitet. Men, *hvorfor* vi til tider tok feil, visste vi nær sagt ingenting om. Det vet vi mer om nå. Feilene springer ut ifra menneskets ubevisste, kognitive forenklingsstrategier - på norsk ofte omtalt med samlebetegnelsen *bekreftelsesfeller*.

Før den grunnleggende erkjennelsen om at vi alle i utgangspunktet er temmelig dårlig utrustet for oppgaven (**Steg 1**) er på plass, vil de samme feilene dukke opp igjen, og igjen.²⁸ Som påpekt av riksadvokaten i sin oppfølgingsrapport om Bergwall-sakene:²⁹

Det er, naturlig nok, et tankekors at det er til dels samme type feil og svakheter ved straffesakshåndteringen som er påpekt i tidligere rapporter.

Slik vi ser det, har Baneheia-utvalget nå en unik mulighet til å initiere et brudd med den bekymringsfulle syklusen ved å hjelpe våre beslutningstakere med å omsette empiri og teori til konkrete tiltak - å gå fra ord til handling.

Før vi går dypere inn i beslutningspsykologien og dens åpenbare relevans for bevisvurdering, finner vi det riktig å påminne leseren om at vi på ingen måte er alene i våre påstander om at det nok ikke utelukkende var politiet som trengte et paradigmeskifte.

I kjølvannet av kunnskapen vi har tilegnet oss gjennom forskning rettet inn mot justisfeil, uriktige domfellelser og de underliggende årsakene som forårsaker dem, ble politiet imidlertid den første organisasjonen som måtte gjennom det smertefulle, men nødvendige oppgjøret med fortidens etablerte sannheter.³⁰

Det tverrfaglige perspektivet

Oppgjøret – den grunnleggende erkjennelsen som må finne sted – kan beskrives på ulike måter, fra ulike perspektiver. Nedenfor vil vi konsentrere oss om det beslutningspsykologiske

²⁷ Mendez 2016 s. 43, CPT 2019 s. 4

²⁸ Fahsing 2016, Lieberman, m.fl. 2015

²⁹ Riksadvokaten 2017, s. 5.

³⁰ Vi refererer og skriver her om den norske straffesakskjeden. Men, trenden synes å være global (Granhag og Christianson 2008).

perspektivet. Som leseren forhåpentlig raskt vil oppdage, har den beslutningspsykologiske forskningen rettet inn mot politiet tatt høyde for at all endring - dvs. alle foreslåtte tiltak, metoder og systemer, nødvendigvis må funderes i de grunnleggende rettsstatlige prinsipper.

Så langt vi kan se, har ingen løftet frem et alternativt teoretisk rammeverk som er egnet til å operasjonalisere våre rettsprinsipper på en tryggere og mer effektiv måte. Slik sett handler det nye tenkesettet - paradigmeskiftet - om å forebygge farene for å bli rammet av bekreftelsesfellene gjennom nye prosessbeskrivelser som i større grad enn tidligere operasjonaliserer uskyldspresumsjonen.

Retningsskiftet bør ha to hovedformål; a) å minimere feil og b) skape en endring i distribuering av feil. Minimering av feil innebærer i denne sammenheng en introduksjon av kunnskaper, metodikk og systemer egnet til å identifisere og redusere svakheter under innsamling og tolking av faktum. Med "endring i distribuering" løftes uskyldspresumsjonen frem. Altså at de feil som oppstår - til tross for arbeidet med å minimere dem - bør gå i retning av frifinnelser og ikke i retning feilaktige domfellelser.³¹

Av gode og praktiske årsaker har jussen påtatt seg et slags farskap eller eierforhold til fagretningen vi i dag omtaler som *bevisvurdering* – eller bevisbedømmelse, om man vil. Det ansvaret er det - oss bekjent - ingen som verken kan, eller ønsker, å betvile. Men, dersom ikke jussen innretter seg mot en utvikling der beslutningspsykologisk kunnskap og metodikk løftes frem og inkorporeres i praktisk metodikk, vil – som anført ovenfor – rettsstaten aldri nå sitt potensial. Mer spissformulert:

If the need for a new paradigm is ignored, the potential harmful consequences are considerable.³²

I vårt sammenfattende kapittel kommer vi tilbake til nødvendigheten av at organisasjonen erkjenner at deres virksomhet – og alle aktører som involveres i den – er sårbare beslutningstakere (Steg 1).

For helhetens skyld minner vi om at det etterlyste paradigmeskifte også har en kulturell dimensjon, blant annet trukket frem av Tong og Bowling (2006) i deres beskrivelse av profesjonenes forståelse av eget fag; som håndverk, kunst eller vitenskap. Kort oppsummert krever paradigmeskiftet at profesjonen forlater ideen om at faget (håndverket) utelukkende utvikles gjennom erfaring.

Fri bevisvurdering

Fri bevisbedømmelse er et grunnleggende prinsipp for norske domstoler. Tradisjonelt har prinsippet lent seg på oppfatningen om at domstolene vil fatte de beste beslutningene hvis de får bedømme bevisene uten å være bundet av lovregler. Prinsippet bygger på en oppfatning om at rettens skjønn er bedre egnet enn lovregler til å bestemme hvilken vekt de forskjellige bevismidler bør tillegges. En ikke uvanlig uttrykksmåte er at det må finne sted en *helhetsvurdering*. Denne uttrykksmåten har vært kritisert. Bratholm og Eskeland (2008, s. 223) har spissformulert kritikken slik:

³¹ Jellema 2023

³² Fahsing 2016 s. 69

Prinsippet om fri bevisbedømmelse er blitt misbrukt til å utvikle en egen 'juridisk logikk' som er frikoplet fra naturvitenskapelige og samfunnsvitenskapelige sannheter. En slik logikk finnes ikke, annet som et sosialt faktum i juristers måte å vurdere bevis på. Den går under navnet helhetsvurdering. Kort sagt går helhetsvurderingen ut på at dommeren, etter at bevisførselen er avsluttet, sitter igjen med en følelse av at tiltalte er skyldig eller ikke skyldig. Føler dommeren seg sikker på at tiltalte er skyldig, blir han kjent skyldig, selv om konklusjonen ikke er basert på rasjonelle overveielser.³³

Bratholm og Eskeland skriver videre (s. 224):

Ved en vitenskapelig tilnærming får vi beskjed om hvilke sammenhenger vi ikke kan legge til grunn som bevist, og dermed forhindre justismord. På dette sentrale punkt er det nødvendig med en ny tenkemåte – et paradigmeskifte – ved bevisvurdering i straffesaker. Når det slår igjennom, vil risikoen for justismord bli redusert.

På tilsvarende måte som straffeprosessloven knesetter objektivitet som et normativt ideal for aktørenes vurdering av bevis, kan vi gjerne videreføre ideen om at Justitia må være blind, men ikke blind for forskningsfundert kunnskap om hvordan vi best kan nærme oss det normative ideal.

Bekreftelsesfeller

Innsikten om menneskets ubevisste kognitive forenklingsstrategier er ikke ny. Allerede i 1620 skrev Francis Bacon (XLVI): "The human understanding when it has once adopted an opinion (either as being the received opinion or as being agreeable to itself) draws all things else to support and agree with it."

Under oppstarten av den forskningsfunderte fagretningen vi i dag omtaler som beslutningspsykologi, trakk pionerene Tversky & Kahneman (1974) blant annet veksler på Herbert Simons banebrytende arbeider om begrenset menneskelig rasjonalitet,³⁴ og i sin oppsummering av funnene fremhevet de nettopp arbeidet med straffesaker som en øvelse de fryktet ville være spesielt utsatt for mange av de kognitive forenklingsstrategiene.

Pionerene fikk rett. Da forskningen rettet inn mot uriktige domfellelser skjøt fart et par tiår senere ble de ubevisste kognitive forenklingsstrategiene identifisert som den mest fremtredende og underliggende årsak til hvorfor våre rettssystem feiler oftere enn vi liker å tro,³⁵ også i Norden.³⁶ Nyere studier og granskninger konkluderer med det samme.³⁷

Forskere som har studert hundrevis av uriktige domfellelser fra ulike verdensdeler konkluderer med at forskningen har etablert klare mønstre og trender som går på tvers av ulike juridiske, politiske og sosiale miljøer i Canada, Storbritannia, Australia, New Zealand og USA.³⁸ Som

³³ Prinsippet om fri bevisbedømmelse gjelder også for påtalemyndighetens vurdering av bevis (Aarli 2015 s. 108)

³⁴ Se Simon (1955) hvor han utfordret forestillingen om mennesket som en rasjonell beslutningstaker

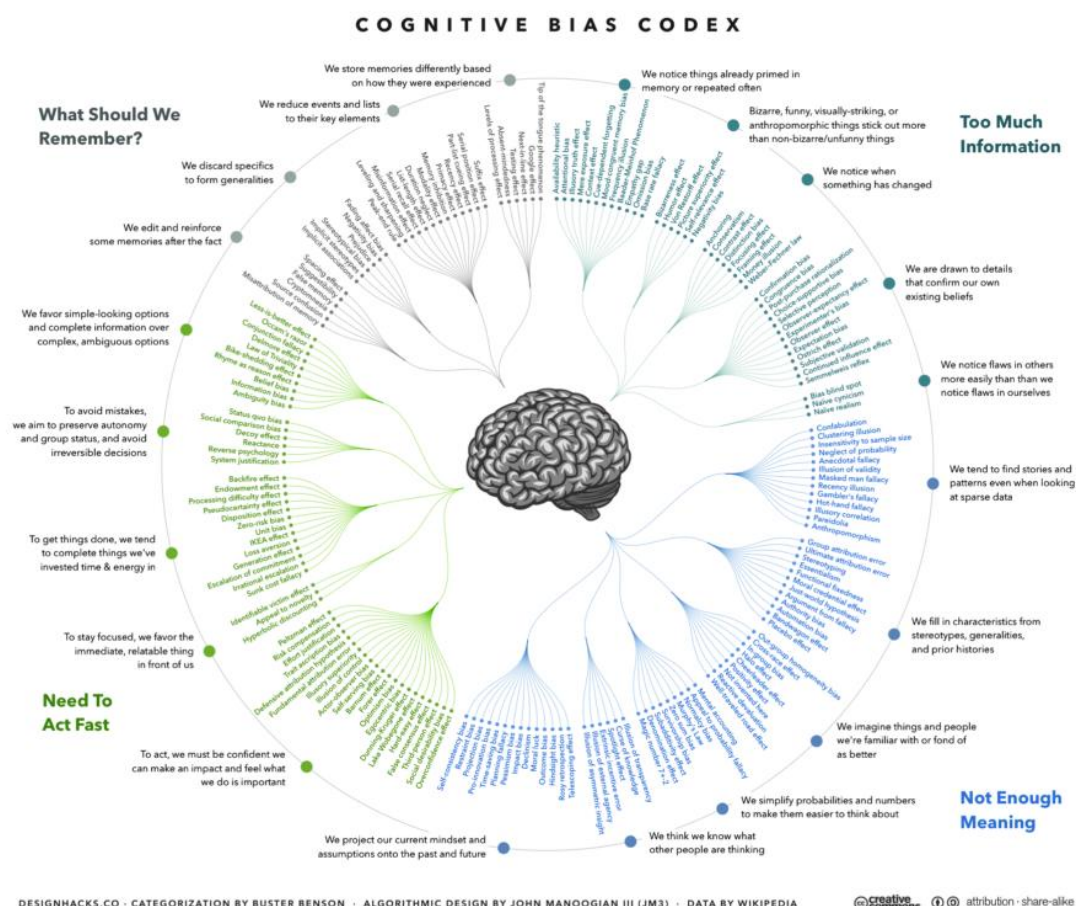
³⁵ Zuckerman 1992, Findley og Scott 2006, MacFarlane 2006

³⁶ Ask og Granhag 2005, Rachlew 2009, Fahsing og Ask 2013, Brennen og Stridbeck 2023

³⁷ Rossmo og Pollock 2019, Rachlew 2023, Fahsing 2024

³⁸ MacFarlane 2006

Det typiske mønsteret som tegner seg er at beslutningstakerne – for tidlig og som regel ubevisst – låser seg til én forklaring, og deretter søker bekreftelse på denne. Samtidig undervurderes alternative forklaringer, med den følge at informasjon som relateres til disse, ikke fanges opp. Skjevhetene inntreffer mer eller mindre automatisk, og spesielt når informasjonsmengden blir stor. I litteraturen er det beskrevet nærmere 200 ulike former for kognitive bias (se fig. 1). Vi assosierer intuitivt og de ubeviste forenklingsstrategiene frigjør kognitive ressurser. Som påpekt av Ask (2006 s. 54): “... most human thinking tendencies probably exist for some functional reason, or they would not have developed in the first place”. Det er altså ulike årsaker til at de oppstår og de får mange ulike utfall. Det vil bli for omfattende å gå dypere inn i dette i denne betenkingen.

Nedenfor vil vi anvende betegnelsen «bekreftelsesfeller» som en forenklet, samlende beskrivelse av ulike former for ubevisste, kognitive forenklingsstrategier (heuristikker og bias) som påvirker og utfordrer våre beslutninger, inkludert det normative ideal om «objektivitet».⁴⁰

⁴⁰ For en introduksjon til fenomenene i en rettslig kontekst, se for eksempel Ask og Alison (2010). For en innføring i norsk terminologi, se Lai 1999.

Kort fortalt handler bekreftelsesfeller om en grunnleggende menneskelig tendens til først og fremst å søke etter informasjon som kan bekrefte våre antagelser, og at vi ikke har naturlig anlegg for å søke etter informasjon som kan forkaste dem. Videre har vi en tendens til å tolke tvetydig informasjon som støtte for våre antagelser, noe som gjør det vanskeligere å se hvordan informasjonen også kan stemme overens med alternative forklaringer. Sagt på en annen måte så oppfattes og presenteres ofte en induktiv slutning (fingeravtrykket matcher den tiltalte, dermed *kan* det være ham) som om den var deduktiv (fingeravtrykket matcher den tiltalte, dermed *må* det være ham).

I kjernen av teoriene omkring bekreftelsesfellene ligger forståelsen av at de ubeviste kognitive forenklingsstrategiene ikke bare påvirker beslutningstagernes informasjonsinnsamling, men også deres tolkning av informasjonen som samles inn, uten at beslutningstakeren nødvendigvis opplever følelsen av manglende objektivitet.⁴¹

Funnene fra rettspsykologis forskning på emnet viser, noe forenklet, at etterforskere har en tendens til å:

- (a) søke etter informasjon som støtter den første etablerte mistanken,
- (b) tolke ny informasjon i lys av denne mistanken,
- (c) ta nøytral informasjon til inntekt for mistanken og
- (d) passivt ignorere, eller aktivt bortforklare, informasjon som ikke passer inn.⁴²

De psykologiske kreftene er sterke og mange: så sterke at selv erfarne fingeravtrykks-eksperter konkluderer feil når de utsettes for dem.⁴³ Ask (2006 s. 32) konkluderer da også sin avhandling med at det eksisterer en rekke faktorer i etterforskernes arbeidsmiljø som «...can seriously bias human judgment and decisions».

Tanken om at politiets etterforskere skal forholde seg objektive etter at de selv har arbeidet seg frem til en mistanke, er forlatt.⁴⁴ Pioneren Johs. Andenæs (2000 s. 285) hadde rett når han skrev:

«Men det er klart at for en ivrig etterforsker er det ikke alltid lett å tilfredsstille den ideale fordring om fullstendig objektivitet. Har han først gjort seg opp en mening om saken, er det ikke mer enn menneskelig at hans interesse særlig vil være rettet mot alt som kan tjene til å styrke hans hypotese.»

Det er vanskelig å mene noe bestemt om hvorfor Andenæs her utelukkende refererte til politiets ivrige etterforskere. Kanskje gjenspeilet det en forestilling om at påtalejurister og dommere – som tradisjonelt kobles inn på et senere tidspunkt i prosessen – trer inn med et åpent sinn, og derfor har bedre forutsetninger for å bevare dette gjennom hele prosessen.

Det er imidlertid all grunn til å påpeke at alle sakens aktører utsettes for de samme kognitive utfordringene som politiets etterforskere i forsøkene på å rekonstruere fortiden.⁴⁵ Som påpekt

⁴¹ Nickerson 1998 s. 176

⁴² Ask og Granhag 2008 s. 164. Marksteiner, m.fl. 2011, Ask m.fl. 2011

⁴³ Dror, Charlton og Péron 2006

⁴⁴ Alison og Canter 1999

⁴⁵ Linden 2018

av Nickerson (1998 s. 177): “..regardless of whether one`s treatment of evidence was evenhanded before the stand was taken, it can become highly biased afterwards».

På ett eller annet tidspunkt – og kanskje mye tidligere enn vi selv opplever og tror – vil påtalemyndigheten og domstolene også gjøre seg opp en formening om faktum. Baron (1994) beskriver en av de mange ubeviste forenklingsstrategiene (Primacy effect), og forklarer at de første bevisene som samles inn tillegges mer vekt enn de øvrige. De første bevisene (indisiene) former en mening – en formening, forklaring eller oppfatning. Dette utgangspunktet påvirker både hva og hvordan vi leter etter ytterligere informasjon. Videre påvirker det vår tolkning av informasjonen vi samler inn.

Gould og medarbeiderne (2013) beskriver hvordan de gjensidig forsterkende forenklingsstrategiene (bias) skaper en ubevist, kognitiv tilstand der aktørene, istedenfor å stoppe opp, dedikerer ytterligere ressurser for å opprettholde og styrke sin etablerte mistanke (s. 86–87):

«As more resources – money, time, and emotions – are placed into a narrative involving a suspect, the actors involved are less willing or able to process negative feedback that refutes their conclusions. Instead, actors want to devote additional resources in order to recoup their original investment. As a result, evidence that points away from a suspect is ignored or devalued, and latent errors are overlooked. At this point, the police are working to rule in rather than rule out the suspect, and prosecutors have moved from ‘inspection’ mode to ‘selling’ mode».

De ulike aktørene som var ment å kontrollere hverandre kan altså i noen situasjoner ende opp med å forsterke og videreføre feilen. Vi blir alle del i en slags investering som i blandt synes vanskelig å bryte ut av. Utfordringene i store kriminalsaker, inkludert Baneheia-saken, er at sakene meget raskt utvikler seg til svært komplekse operasjoner som involverer ulike aktører og krever langt mer enn kritisk tenkning.⁴⁶ Det kreves en aktiv metodikk og systemer for å holde oversikt, identifisere og stoppe slike sosiale gruppeprosesser.

Mot en metodikk

I sin kronikk; *Når kommer neste skandale?* kritiserte Fahsing (2016) Straffeprosesslovutvalget og deres videreføring av den tradisjonelle tenkningen. Utvalget foreslo nye formuleringer av det normative ideal om en forventet objektivitet, uten å antyde en retning, krav eller veiledning for hvordan det normative ideal bør operasjonaliseres.

I den britiske straffeprosessloven heter det at «...where a criminal investigation is conducted, the investigator must take all reasonable steps for the purposes of the investigation and pursue all reasonable lines of enquiry, whether these point towards or away from the suspect”...»⁴⁷ - et krav bevisteretikerne Roberts og Zuckerman (1999) i sin autoritative bok om Criminal Evidence har operasjonalisert på en måte som nok de fleste beslutningspsykologer vil nikke anerkjennende til:

⁴⁶ Brookman og Innes 2013

⁴⁷ Criminal Procedure and Investigations Act 1996 Code of Practice under Part II, art. 3.5

The fact-finder have to follow a mental procedure of progressive elimination of explanations consistent with innocence.⁴⁸

Som i Diesens arbeider om *Bevisprövning i brottmål* (1994) peker Roberts og Zuckerman ut en retning - en logikk som kan danne utgangspunkt for en metodikk egnet til å redusere bekreftelsesfeller og tunnelsyn fordi logikken stimulerer både et fortellingsparadigme og en falsifiserende tilnærming. Hva kan etterforskningen utelukke? En logikk som samtidig er egnet til å styrke straffesaken mot skyldige mistenkte,⁴⁹ og som med det gir positiv veiledning for hvordan uskyldspresumsjonen best kan operasjonaliseres. Som påpekt av rettsfilosofen Herbert Packer (1969 s. 161):

The presumption of innocence is a direction to officials of how they are to proceed, not a prediction of the outcome.

En hypotese er en antagelse om hvordan virkeligheten kan se ut og hvis gyldighet kan testes ved hjelp av observasjoner av omverdenen. Oppgaven med å aktivt identifisere og skille mellom ulike konkurrerende hypoteser bygger på abduktiv logikk, eller slutning til den beste forklaring (SBF).⁵⁰ I strafferettslig sammenheng krever tenkningen økt bruk av det man kan kalle en (så langt mulig) eliminerende abduktiv logikk, nettopp fordi kvaliteten på slutningen forutsetter at de som innhenter og vurderer bevis har forsøkt å utelukke alle andre rimelige og sannsynlige forklaringer.⁵¹

Som anført ovenfor og i tidligere tekster, vil vi hevde at en metode som har til hensikt å identifisere - og gjennom aktive forsøk på forkastelse - etablere hvilken hypotese som får best støtte i de tilgjengelige fakta - er det beste tilgjengelige metodikken vi har for å innhente og evaluere bevis.⁵²

Begrepet "utover (enhver) rimelig tvil" kan derfor forstås som hvor godt en hypotese om skyld holder seg når den prøves mot de tilgjengelige bevis, og i hvilken grad konkurrerende uskyldshypoteser kan utelukkes.⁵³

Retningen tvinger også beslutningstakeren å vurdere det motsatte syn (considering the opposite⁵⁴). Kort fortalt går teknikken ut på at beslutningstakeren blir tvunget til å forestille seg hvorfor, og på hvilken måte hovedhypotesen deres kan være feil. Grunnleggende psykologisk forskning har vist at teknikken er effektiv mot ulike former for skjevheter, og at den legger til rette for en mer objektiv, analytisk tenkning.⁵⁵ Metodikken synes å forebygge ensidig fokus på

⁴⁸ Sitatet er hentet fra originalutgaven (1999 s. 20). Boken *Criminal Evidence* er reviderte flere ganger, sist i 2022.

⁴⁹ Mendez 2016, Se også Bjerknes og Fahsing 2018

⁵⁰ Fahsing, Rachlew og May 2021

⁵¹ Diesen 1994, Carson 2009 s. 192 - 202

⁵² En hypotese er en antagelse om hvordan virkeligheten kan se ut og viss gyldighet kan testes ved hjelp av observasjoner av omverdenen. Oppgaven med å aktivt identifisere og skille mellom ulike konkurrerende hypoteser kalles abduktiv logikk, eller slutning til den beste forklaring (SBF).

⁵³ Fahsing 2016

⁵⁴ Lord, Lepper og Preston 1984

⁵⁵ Hirt og Markman 1995

å bevise mistenktes skyld,⁵⁶ og å stimulere en mer åpen tilnærming under oppstarten av en mulig kriminalsak – noe vi selv har testet ut blant politifolk med positive resultat.⁵⁷

Men, som vi vil avslutte vår betenkning med, selv metodikk er ikke nok for å demme opp for våre nedarvede bekreftelsesfeller. Som påpekt av Fahsing (2016 s. 36):

In order to achieve this, one needs situational awareness coupled with strict guidance such as education, methods, procedures, reviews and guiding policies.

Oversatt til norsk, med åtte års etterpåklokskap: For å hjelpe våre kolleger i fremtiden med å nærme seg det objektive ideal - som jo straffeprosessloven pålegger oss å gjøre - må vi gjøre det vi kan for å forebygge bekreftelsesfellene.

Bekreftelsesfeller og forskningsfunderte mottiltak:

Trinn 1 – Erkjennelse

For å forebygge bekreftelsesfellene må organisasjonene som utsettes for dem (politi, påtalemyndighet og domstolene) for det første erkjenne at vi arbeider med så komplekse problemstillinger, og med så store informasjonsmengder, at vi er og blir sårbare beslutningstakere.

En slik erkjennelse bød nok mange i mot - både i politiet, påtalemyndigheten og domstolene.

- Vi, sårbare beslutningstakere? Var vi ikke den rake motsetning? Resolute, handlekraftige, rettferdige og i besittelse av sunn fornuft?"

Erkjennelsen må initieres av ledelsen, som med det setter retning: "Bekreftelsesfellene er en naturlig del av livet. Selv om vi ikke merker det i vårt daglige virke, påvirker de oss alle." Tema kan ikke presenteres som et valgvalg. Erkjennelsen må omfavnes på organisatorisk nivå. Gjennom en kollektiv erkjennelse vil det utvikles en organisasjonskultur som forventer og aksepterer at bekreftelsesfellene slår inn. Slik skapes organisasjoner, åpne for å ta i bruk aktive motstrategier.⁵⁸

I året som har gått har vi vært gjennom Birgitte-saken og Baneheia-saken - på nytt. Med erkjennelsen øker vi muligheten for å ta med oss, og internalisere lærdom fra Bergwall-utredningene, Liland-saken, Fritz Moen og Monica-saken. Erkjennelsen vil ikke bare representere en manifestering av at systemet har akseptert sine feilslutninger. Erkjennelsen vil samtidig forplikte, fordi vi påberoper oss (bedre) innsikt i hvordan feilslutningene oppsto.

Den ydmyke tilnærmingen - utgangspunktet for paradigmeskiftet - er også en erkjennelse av at vårt arbeid er komplisert, til tider svært kunnskapsintensivt og vanskelig. Fordi arbeidet er så viktig, skaper det også press og påvirkning: tidspress,⁵⁹ emosjoner,⁶⁰ sosiale stereotyper,⁶¹

⁵⁶ O'Brien 2009

⁵⁷ Fahsing, Rachlew og May 2021

⁵⁸ Lieberman mfl. 2015

⁵⁹ Alison m.fl. 2013

⁶⁰ Ask og Granhag 2007

⁶¹ Bollingmo m.fl. 2008, Kruglanski og Webster 1996

implisitte mål⁶² og et konstant forventningspress, ikke minst fra omgivelsene og fra media⁶³ – variabler som isolert, og med gjensidig forsterkende effekt, reduserer menneskets evne til å generere og teste alternative hypoteser.

På tilsvarende måte som sinne, fører opplevd tidspress til en mer overfladisk bearbeiding av informasjon, og en økt tendens til å låse seg til en enkelt hypotese. Lignende tendenser oppstår dersom etterforskerne blir påminnet om forventninger om at det må arbeides raskere, mer effektivt og mer resultatorientert.⁶⁴

I tillegg vet vi at vitner husker feil, kanskje oftere enn vi var klar over.⁶⁵ Mennesker kan tilstå forbrytelser de ikke har begått.⁶⁶ Sakkyndige tar også feil.⁶⁷ Vi jobber med kompleks og usikker informasjon; sporene som samles inn øker i mengde og kompleksitet.⁶⁸ Av alle disse årsakene er samtlige aktører i rettskjeden sårbare beslutningstakere.

Trinn 2 - Krav til kunnskap og bevissthet

Med trinn 1 - erkjennelsen - følger det en forpliktelse til å tilegne oss kunnskap. Vi må forske, trekke inn global kunnskap og anbefalte tiltak. Som anført ovenfor; det er ikke bare vårt system som har feilet.

Kunnskap vil øke bevisstheten og gi oppdatert innsikt om typiske feilkilder, menneskets begrensede kognitive kapasitet. Beslutningspsykologi må inngå som en obligatorisk del av grunnutdanningen, både for jurister og politi. Straffesakskjeden er ikke sterkere enn sitt svakeste ledd.

Kunnskap og bevissthet i alle ledd vil tjene flere formål. Innsikt om arbeidets utfordrende sider vil stimulere endringsvilje og motivasjon til å lære nye, sikrere arbeidsmetoder. Innsikt og kunnskap vil stimulere mer åpne og informerte diskusjoner knyttet til objektivitet og beslutningstaking. En forutsetning for reell læring og forebygging over tid, påpeker forskerne, er at organisasjonene ikke "kvitterer ut tema" i grunnutdanningen, men også sørger for etterutdanninger i et livslangt karrieresperspektiv.

Kontinuerlig læring stimuleres gjennom refleksjoner på arbeidsplassen, repeterte øvelser, diskusjoner, tilbakemeldingsrutiner, inkludert saksgjennomgang. Forskning viser at erfaring og høyere utdanning i seg selv ikke er en garanti mot feilslutninger.⁶⁹

På tilsvarende måte som etiske utfordringer og dilemma, utfordrer bekreftelsesfellene oss kontinuerlig. Måten vi håndterer utfordringene definerer på mange måter vår profesjonalitet.

⁶² Nickerson 1998, Findley og Scott 2006, Marksteiner m.fl. 2011

⁶³ Ask m.fl. 2011, Ericsson, Prietula og Cokely 2007

⁶⁴ Ask og Granhag 2007b, Ask, Granhag og Rebelius 2011

⁶⁵ Magnussen og Overskeid 2003, Wessel 2023

⁶⁶ Gudjonsson 2003, Stridbeck 2015

⁶⁷ Scheck, Neufeld og Dwyer 2003, Kassin, Dror og Kukucka 2013

⁶⁸ Fahsing og Ask 2016

⁶⁹ Fahsing og Ask 2016

Bekreftelsesfellene - og hvordan de typisk slår ut - må bli en naturlig del av våre daglige og profesjonelle diskusjoner.

Trinn 3 - Utvikling av metoder og dokumenterte ferdigheter

Brudd på objektivitetsplikten kan adresseres på en rekke måter. En forutsetning er å sørge for at alle som vurderer bevis har en grunnleggende metodisk forståelse for hvordan dette bør gjøres. Vår redegjørelse ovenfor viser med tydelighet at objektivitetskravet mangler et omforent metodisk grunnlag. Som påpekt i Bergwall-rapporten:

“Men uten en omforent og kunnskapsbasert metodikk, som er egnet til å bryte politiets innstilling når den er skjev, vil bevisvurderingen i skakkjørte straffesaker forbli like vanskelig som den alltid har vært.” (s. 505)

Samtidig er vi av den oppfatning at retningen for en slik metodisk tilnærming allerede er pekt ut gjennom den forklaringsbaserte tradisjon for bevisvurdering og rettslig beslutningstaking som vi har beskrevet over. Retningen synes å ha solid støtte. Både av fremtredende bevisteoretikere med juridisk bakgrunn, og forskere med beslutningspsykologisk bakgrunn⁷⁰.

Deres arbeider viser at strafferettens profesjonelle aktører står overfor mange utfordringer av tilnærmet lik karakter, ikke minst knyttet til bevisvurdering. Christian Diesen var professor i strafferett. Etter å ha hentet inspirasjon fra internasjonal litteratur og studert hvordan svensk høyesterett vurderte bevisene som ble fremlagt for dem, påpekte han at de alternative hypotesene (forsvarshypotesene) i en konkret straffesak vil være de samme, uavhengig av om det er etterforskningslederen, påtalemyndigheten, forsvareren eller domstolene som stiller dem opp.⁷¹ Diesen understreket derfor behovet for en helhetlig metodikk, og foreslo følgende:

Metodikken må springe ut av bevisstandarden utover enhver rimelig [og fornuftig] tvil. Den må søke å underbygge en eventuell gjenværende tvil i form av alternative hypoteser til anklagers tiltalebeslutning og bevisfortolkning. Dersom alle fornuftige alternative forklaringer kan utelukkes, må forbrytelsen anses som bevist, men dersom det gjenstår konkrete alternative hypoteser som ikke kan bestrides, forblir det rimelig tvil og den tiltalte skal frifinnes (s. 179).

Riksadvokaten har da også pålagt politiet å bruke såkalte hypotesedrevne etterforskningsplaner i alle alvorlige saker, og anført at det er den påtaleansvarlige etterforskningslederens oppgave å føre løpende kontroll med hvordan dette gjøres. I Kvalitetsrundskrivet fra Riksadvokaten (3/2018), står det blant annet at:

Arbeidet skal ikke låses i en hypotese og rettes inn mot å få denne bekreftet uten blick for andre forklaringer. Det må tvert imot letes aktivt etter holdepunkter i faktum som kan peke mot alternative og konkurrerende forklaringer.

I kombinasjon med pensum fra Politihøgskolen, viser riksadvokatens føringer at en grunnleggende endring er påbegynt. Videre at den anbefalte metoden er akseptert, sågar pålagt av riksadvokaten som beste praksis for politi og påtalemyndighetens etterforskningsarbeid.

Pålegget kommer også tydelig til uttrykk i statsadvokatenes jevnlige inspeksjoner av politidistriktenes etterforskningsarbeid. Her rapporteres det at kravet til skriftlige

⁷⁰ Mackor, Jellema og van Koppen 2021

⁷¹ Diesen 1994 s. 133

etterforskningsplaner etterleves i de aller fleste, alvorlige straffesaker. Statsadvokatene er imidlertid ikke alltid tilfreds med måten etterforskningsplanene anvendes:⁷²

Vi ser flere eksempler på hypoteser som fremstår som overflatiske og ikke tilpasset den enkelte sak. Ved å bruke hypoteser som ikke er tilpasset saken vil ikke etterforskningsplanen understøtte gode beslutningsprosesser. Hypotesene vil ikke kunne prøves på en egnet måte mot resultatet som frembringes gjennom etterforskningen. Upresise alternative hypoteser vil ikke kunne utfordres på en effektiv måte. Slike generiske hypoteser må derfor unngås. Vi har også funnet eksempler på hypoteser som holder høy kvalitet og som er godt tilpasset saken. (s. 8)

Formuleringen vitner om en god innsikt i hvorfor abduktiv tenkning (hva hvis?) ikke bare må styre etterforskningsarbeid, men også hvorfor transparens og løpende dokumentasjon i form av skriftlig og oppdaterte etterforskningsplaner er avgjørende for at det skal kunne utøves en løpende kvalitetskontroll med straffesaksarbeidet.

Vi kan imidlertid ikke se at rammeverket er kommunisert eller implementert som grunnlag for en systematisk eller metodisk tilnærming når straffesakene skal overføres fra politiet til påtalemyndigheten og videre inn i domstolene for bevisvurdering og kontroll.

Da synes den mer tradisjonelle tanken om "fri bevisvurdering" å slå inn - noe som nok preget svarene som påtalejuristene gav til arbeidsgruppen som gransket straffesakene mot Sture Bergwall:⁷³

Noen påtalejurister liker å holde seg orientert underveis i etterforskningen, andre mener det er best å holde en viss distanse. Noen skriver bevisnotater, andre orienterer videre muntlig. Av de som skriver, varierer tekstene i omfang og struktur. Noen blir med etterforskerne ut i felt, andre mener det er tilstrekkelig (og best) å lese dokumentene. Én mente det beste var å lese det siste avhøret av siktede først, andre nevnte ingen bestemt rekkefølgebestemmelse. Noen skriver logg om sin befatning med saken underveis, andre gjør ikke det. Enkelte ønsket å følge avhørene direkte, andre vurderte ikke det. Én ringte opp politiets hovedetterforsker som et ledd i bevisvurderingen, men kunne ikke gi noen faglig begrunnelse utover at sjefen ønsket at han skulle gjøre det. Noen var med på mange møter med politiet, andre prioriterte annerledes. Bergwalls tilståelser var det sentrale beviset, men ingen kunne huske å ha lyttet til bevisene i original.

Som antydnet ovenfor skyldes dette tilsynelatende fraværet av en grunnleggende metodikk for bevisvurderinger trolig flere, kanskje sammensatte årsaker, inkludert faglige tradisjoner og kultur. Vi er imidlertid rimelig sikre på at manglende initiativ til å underkaste øvelsen kritisk forskning, representerer en konkret og signifikant årsak.

Dersom våre observasjoner er korrekt - altså at riksadvokaten har støttet politiets utvikling av en hypotesedrevet metodikk for innhenting av bevis, fremstår det for oss som et paradoks at tenkningen ikke også legges til grunn for utviklingen av en tilsvarende, hypotesedrevet metodikk for den videre vurdering av de samme bevisene.

⁷² Fra Hedmark og Opplands Statsadvokatembeters rapport om Innlandet politidistrikt, datert 25. april 2023

⁷³ Riksadvokaten 2015, s. 494

Med støtte i beslutningspsykologisk forskning og flere sammenfallende, bevisteoretiske tekster, har vi vanskelig for å se hvordan tenkningen som er innført i politiet, skulle innvirke negativt på en ellers fri bevisbedømmelse.

Ferdigheter

Før vi forlater trinn 3 - om behovet for å utvikle metodikk for å forebygge bekreftelsesfellene - nevner vi kort at metodikk og prosedyrebeskrivelser naturlig nok vil få begrenset effekt om metodene ikke omsettes til ferdigheter på individuelt og organisatorisk nivå.

Ovenfor beskrev vi betydningen av at organisasjonene må sørge for at aktørene tilbys generell, beslutningspsykologisk kunnskap som obligatorisk fag under grunnutdanning - og som tema under videreutdanning og systematisk erfaringslæring. En viktig forutsetning for å utvikle kompetanse og ferdigheter over tid, er oppdatering av kunnskap, kombinert med pålitelige og umiddelbare tilbakemeldinger.⁷⁴

En spennende form for trening med umiddelbare tilbakemeldinger og med stort potensial, er simulerte, realistiske øvelser hvor alle relevante parameter og spisset faktagrunnlag tilpasses den enkelte utøvers rolle. Slik diagnostisk opplæring, som med klare fordeler bør kunne tilbys over digitale plattformer (simulatorer), har i lengre tid vært brukt med gode resultater, blant annet av leger, sykepleiere, oljearbeidere og ikke minst piloter.⁷⁵

Trinn 4 - Utvikling av systemer (regler, akkreditering, ettersyn m.m)

Med en (1) grunnleggende erkjennelse om egen sårbarhet, (2) kunnskap/bevisstgjøring og (3) metodikk på plass, skulle man kanskje tro at bekreftelsesfellene ville møte så stor motstand at de ikke lenger ville representere noen umiddelbar fare for feilslutninger.

Som anført ovenfor, påpeker imidlertid beslutningspsykologer at det i tillegg må utvikles systemer som sørger for at aktørene følger, implementerer og videreutvikler anbefalt metodikk.⁷⁶ Så sterke er de ubevisste kognitive forenklingsstrategiene - finnes det et smutthull vi benytte oss av det og det synes ofte å skje når det står mye på spill.⁷⁷

Nedenfor vil vi derfor avslutte vår betenkning med å løfte frem noen utvalgte tiltak. De utvalgte punktene er, som alt annet vi har skrevet, selvsagt påvirket av våre egne erfaringer, forutsetninger og begrensninger.

Ovenfor har vi påpekt at politiet har innledet noe forskning rettet inn mot egen virksomhet. Gjennom forskningen er det utviklet metoder og prosedyrebeskrivelser. Flere systemiske tiltak er også forpliktende implementert. For eksempel gjennom opprettelsen av det nasjonale fagutviklingsapparatet, obligatorisk, årlig opplæring for alle etterforskere (OÅO)⁷⁸ og pålagte spesialiserte etterutdanninger i flere trinn.

⁷⁴ Ericsson, Prietula og Cokely 2007, Fahsing og Ask 2016, Kassin, Dror og Kukucka 2013

⁷⁵ Moule 2011, Gawande 2010, Rosen 2008

⁷⁶ Fahsing 2016 s. 36.

⁷⁷ Grensedragningen mellom (de forenklede) trinnene skissert ovenfor er overlappende. Det finnes andre modeller med flere og færre trinn/tiltak/prosesser (Lieberman mfl. 2015). At det må settes inn tiltak på system/policy nivå, er det konsensus om.

⁷⁸ POD 2016. Handlingsplan for løft av etterforskningsfeltet

Akkreditering

Det norske politietterforskere derimot ikke har fått på plass - i kontrast til sine kolleger i patruljetjenestene⁷⁹ - og i kontrast til sine kolleger i England og Wales - er et system som sikrer etablerte minimumskrav til utdanning, metodikk og ferdigheter.

Av styringsdokumentet for Professionalising Investigations Programme (PIP),⁸⁰ fremgår det blant annet at britiske politietterforskere skal akkrediteres, godkjennes og regodkjennes på fire ulike nivå. Fra "PIP 1 - etterforskning av volum-kriminalitet", til "PIP 4 - etterforskningsledelse av alvorlige og komplekse straffesaker". Det overordnede formålet med PIP-systemet er å *"...deliver registration, examination, training, workplace assessment and accreditation to a national standard at each level."*

Med et hederlig unntak (avhør av barn) finnes det ingen tilsvarende systemer for politiets etterforskere i Norge. Utover grunnutdanningen ved PHS, stilles det med andre ord ingen formelle krav - verken til utdanning eller minimumsferdigheter (sertifisering/akkreditering).

Forskere anbefaler det, og fagmiljøet i norsk politi har etterspurt et akkrediteringssystem for sine etterforskere - flere ganger - uten å bli hørt. Kanskje kunne utvalget se nærmere på ideen?

Vi kjenner ikke til europeiske systemer for akkreditering av strafferettsjurister.⁸¹ Fordi vi fremhever betydningen av akkreditering av politiets etterforskere, ser vi ikke bort ifra at innføring av et formelt akkrediteringssystem for jurister som arbeider med straffesaker, også vil kunne øke forståelsen for bevisvurderingens kompleksitet, inkludert behovet for forskning, opplæring, metodikk, trening og akkreditering.

Ekstern kontroll – tilsyn

I tillegg til PIP systemet, har britene også etablert et eksternt tilsyn for politiet: HM Inspectorate of Constabulary (HMICFRS).⁸² Tilsynet er et uavhengig og eksternt kontrollorgan som blant annet skal inspisere og rapportere *"..to the public and their elected representatives on how well the police do their job"*.

Tilsyn er vanlig i alle bransjer som håndterer høy risiko, også i Norge: Helsetilsynet, Luftfartstilsynet, Petroliumtilsynet og Datatilsynet - for å nevne noen. Noe "Justistilsyn eller polititilsyn" har vi imidlertid ikke.

⁷⁹ Innsatspersonell (IP) klassifiseres mellom IP 1 til IP 4 - med krav til minimums ferdigheter for årlige og periodiske sertifiseringer.

⁸⁰ PIP ble etablert i 2003, revidert i blant annet 2013 og 2023. Det oppdaterte styringsdokumentet (Programme Policy) er tilgjengelig på: https://assets.production.copweb.aws.college.police.uk/s3fs-public/2023-04/PIP-programme-policy-2023_0.pdf

⁸¹ Kanskje er det inspirasjon å hente, for eksempel gjennom SUPRALAT for forsvarsadvokater, i EUs "Nine fundamental principles on judicial training" eller Europarådets Rome Charter for Prosecutors.

⁸² Se: <https://hmicfrs.justiceinspectors.gov.uk/police-forces/>

I Norge er det påtalemyndigheten - ofte statsadvokatene - som fører kontroll i form av inspeksjoner av politiets etterforskning - en etterforskning de selv er ansvarlig for.⁸³

Et ytterligere og grunnleggende problem med påtalemyndighetens tilsynssystem er, etter vårt syn, at påtalejuristene som pålegges å føre ettersyn med politiets etterforskningsmetoder, ikke har anbefalt metodikk eller rammeverk som en del av sin kjernekompetanse. Som spissformulert av Rachlew (2015):

“Juristene har åpenbart sine kunnskaper og ferdigheter, men i metodene det skal skrives retningslinjer om er de i realiteten noviser, med begrenset formalkompetanse og erfaring”.

Tanken har nok vært at påtalemyndigheten også skal kontrollere seg selv, og at deres bevisvurderinger skal kontrolleres av forsvarsadvokater og ikke minst domstolene. Nå er det Baneha-saken som skal granskes. Systemet med domstolskontroll har sviktet - igjen.

Vi vet ikke om eksterne tilsyn er løsningen, men velger å luften tanken nettopp fordi andre profesjoner med høy risiko har tilsvarende ordninger, og fordi UK er et land som norsk politi har hentet mye inspirasjon fra - med gode erfaringer.⁸⁴

Djevelens advokat

Som beskrevet ovenfor kan en arbeidskultur under press, med sterke forventninger om effektivitet og raske resultater bidra til bekreftelsesfeller og tunnelsyn. Et mulig tiltak mot problemene er å bygge inn komponenter i arbeidsmiljøet som motvirker ensretting og oppmuntrer til kritisk tenkning. Dette kan gjøres ved å tildele noen rollen som «djevelens advokat», med oppgaven å identifisere svakheter og konkurrerende hypoteser i pågående undersøkelser. For at et slikt system skal fungere kreves det at vedkommende har mot til å uttrykke ubehagelige meninger og støttes i sin rolle av både ledelse og kolleger.

Tenkningen er metodisk og formelt introdusert i Canada og Nederland i forbindelse med etterforskning av alvorlig og kompleks kriminalitet.⁸⁵

En evaluering av det nederlandske systemet viser at selv om innføringen av djevelens advokater ikke førte til revolusjonerende endringer i måten politiet etterforsket på, dokumenterte evalueringen en rekke positive effekter. Blant annet rapporterte etterforskere at djevelens advokat stimulerte deres evne til reflektert og kritisk tenkning under etterforskningen. Systemet synes også å ha gunstige, langsiktige konsekvenser, inkludert økt bevissthet om potensielle feilkilder og mer systematisk dokumentasjon av hypoteser og utredningsplaner.⁸⁶

Som påpekt av riksadvokatens arbeidsgruppe som gransket straffesakene mot Bergwall: “Arbeidsgruppen ser definitivt at en formalisering av denne fremgangsmåten kan ha mye for

⁸³ I tillegg har Norge et “Kontrollutvalg for kommunikasjonskontroll”, men mandatet er både begrenset og kritisert. Som påpekt av utvalgets leder, Asbjørn Strandbakken (2023) i et intervju i Dagens Næringsliv: “- Vi har ikke mulighet til å foreta en reell kontroll”.

⁸⁴ Fahsing og Rachlew 2009, Fahsing 2016

⁸⁵ Lepard og Campbell 2009, Salet og Terpstra 2014

⁸⁶ Salet og Terpstra 2014

seg, og da gjerne slik Fahsing oppstiller den i [modell han beskriver som "etterforskingens seks C-er"].⁸⁷

Utvikling av (IT) verktøy

Som anført ovenfor fant statsadvokatene at politiets etterforskere stort sett etterlever anbefalt metodikk - og riksadvokatens pålegg om - å utarbeide etterforskningsplaner i alvorlige straffesaker, men at kvaliteten på planene (den praktiske anvendelsen av metodikken) var varierende.

Det er skrevet flere masteravhandlinger og fagartikler om politiets bruk av etterforskningsplaner.⁸⁸ Undersøkelsene er gjennomført av politietterforskere som søker videreutdanning ved Politihøgskolens masterutdanning i etterforskning. Fundert i masteravhandlingenes empiriske tilfang, og egne erfaringer som lærere og rådgivere i politiet, aner vi konturene av noen funn som etter vårt syn bør adresseres og rettes opp for å sikre at anbefalt metodikk implementeres og videreutvikles.⁸⁹

Noen etterforskere rapporterer at etterforskningsplanene oppleves som merarbeid, og at den skriftlige nedtegnelsen av relevante og konkurrerende hypoteser ikke tilfører dem støtte under etterforskningen. Vi tror dette skyldes svikt i det vi ovenfor omtaler som "Trinn 1" - altså at deres ledere - eller organisasjonen i sin helhet - ikke har klart å kommunisere hvor sårbare vi er for bekreftelsesfeller, og da heller ikke hvordan vi bør opptre for å redusere effekten av dem. Altså mangelfull kunnskap - svikt i trinn 2.

I sin doktoravhandling om beslutningstaking i politiet påpekte Ask (2006 s 53) at særlig en strategi - som her kan oppstilles som et systemisk tiltak for å forebygge bekreftelsesfeller - pekte seg ut som spesielt lovende: Å sørge for at systemet stiller krav til at beslutningstakerne dokumenterer sine beslutninger. Som påpekt av Baron (1994 s. 304): «[...] accountability for one's judgments increases active open-mindedness». Det er blant annet det etterforskningsplanene er ment å gjøre.⁹⁰

Hovedproblemet i dag - slik vi ser det - er imidlertid at norsk politi (eller påtalemyndighet for den saks skyld), ikke har utviklet noe dataverktøy egnet for å skape bedre oversikt over store datamengder gjennom bruk av kunstig intelligens og dermed fasilitere etterforskningsplanene og tenkningen som ligger til grunn for dem – slutning til beste forklaring.

Et slikt verktøy bør etter vårt syn utvikles umiddelbart.

Introduksjonen av et teknologisk verktøy vil i seg selv sende et viktig signal til medarbeiderne. At det ikke er gitt prioritert eller utviklet, sender naturlig nok motsatte signaler. Med støtte i relevant teori, vil vi tørre å påstå at utviklingen av et dataverktøy, skreddersydd for å utvikle

⁸⁷ Modellen er i dag pensum ved Politihøgskolen.

⁸⁸ Se for eksempel Knudsen, Bjørkelo og Hartmann 2021 og Solheim, Tveidt og Fahsing 2020

<https://www.politiforum.no/ta-kontroll-pa-hjernen---bruk-av-hypotesedrevet-etterskningsplan/206122>

<https://phs.brage.unit.no/phs-xmlui/bitstream/handle/11250/2829698/etterskningsplaner.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁸⁹ Mange etterforskere rapporterer positive effekter med innføringen av skriftlige etterforskningsplaner. Vi vil konsentrere oss om de mer kritiske funnene.

⁹⁰ Bjerknes og Fahsing 2018, s. 110

etterforskningsplaner i tråd med etablert metodikk, vil øke både prosesskvalitet, prosesshastighet og mulighetene for løpende kvalitetskontroll.

Inspirasjon til utvikling av et slikt dataverktøy kan muligens hentes fra Heuer`s (1999) teknikk «Analysis of Competing Hypotheses» (ACH), utviklet for å stimulere en mer objektiv hypotesetesting. Nøkkelkomponentene i ACH involverer etterforskeren som (a) tabulerer/stiller opp og dokumenterer alle relevante hypoteser eller scenarier, (b) dokumenterer om, og med hvilken styrke, hver tilgjengelig informasjon taler for eller mot hver hypotese, og (c) identifiserer den hypotesen med totalt sett sterkest støtte. Verktøyet tar dermed sikte på å lette slutninger til den beste forklaringen – å skille mellom konkurrerende hypoteser – og er derfor å betrakte som en formalisering av den abduktive logikk. Det er ved at å påpeke at selve motoren i kunstig intelligens er abduktiv logikk⁹¹.

Effektiviteten av ACH har kun blitt studert i begrenset skala i etterretningssammenheng – med blandede resultater.⁹² Det bør imidlertid bemerkes at en studie fant at noe så enkelt som å dokumentere med papir og blyant i hvilken grad etterforskningsinformasjon taler for og mot ulike hypoteser – selve grunnlaget for ACH-verktøyet – kan være effektivt for å motvirke bekreftelsesskjevhet under arbeidet med straffesaker.⁹³

Et lignende dataverktøy for løpende kryssjekking av relevante hypoteser mot (potensielt sett) store mengder informasjon, bør også utvikles for å avhjelpe påtalemyndigheten og domstolene med deres kontroll og bevisvurdering.

Etter vårt syn bør forsvarere gis tilgang til hvilke hypoteser politi og påtalemyndighet har valgt å jobbe med. Det vil si: Hva politiet faktisk har prioritert, både i bredde og i dybde:

Fra vårt perspektiv – politiets etterforskning – gir hypoteseoppstillingen analytisk støtte idet etterforskingens «bredde» kan konkretiseres, sågar kvantifiseres og måles, ved å undersøke hvor mange (alternative) hypoteser politiet klarte å identifisere, eventuelt hvor mange de valgte å teste. Etterforskingens dybde handler da om hvor grundig de ulike hypotesene er undersøkt.⁹⁴

Lyd- og videoopptak

I 1998 initierte Justisdepartementet pilotprosjektet: “Lydopptaksprosjektet”. I 1999 støttet riksadvokaten utviklingen gjennom nye direktiver.⁹⁵ I 2001 ble politiets initiativ med videoopptak innlemmet. I 2003 ble styringsgruppens anbefalinger og evalueringsrapporten publisert.⁹⁶ Erfaringene var så gode at ordningen ble anbefalt videreført. Politiet fortsatte sin utvikling, og i 2009 ble lyd-og videoopptak i alvorlige straffesaker gjort delvis obligatorisk av riksadvokaten. De gode erfaringene med de teknologiske hjelpemidlene fortsatte, og i 2016 instruksfestet riksadvokaten obligatoriske opptak av alle avhør med minimum lydopptak. Norge ble med det, oss bekjent, det første landet i verden til å innføre et system som i dag

⁹¹ Ciampolini og Torroni 2004

⁹² Dhami m.fl. 2019

⁹³ Rassin 2018

⁹⁴ Rachlew og Fahsing 2015 s. 252

⁹⁵ Riksadvokaten 1999

⁹⁶ Justisdepartementet 2003, Rachlew 2003.

anbefales innført på globalt nivå av FN, Europarådet m.fl.⁹⁷ Muntlige bevis - det viktigste beviset⁹⁸- sikres i sin originale form.

Parallelt med Justisdepartementets lydopptaksprosjekt i politiet ble Knoph (2001) engasjert til å samle erfaringer fra domstolenes prøveprosjekt med lydopptak. Også her var erfaringene gode. Men, i strid med det vi anser som Knoph-rapportens funn, ble ordningen paradoksalt nok ikke videreført.

Forskning, erfaring og allmenne hensyn er så entydige at vi velger å ikke bruke mer plass her, annet enn å oppfordre utvalget til å gjøre det de kan for å sikre at fremtidens rettsstat inkluderer obligatorisk opptak av alle varetakts- og hovedforhandlinger med (minimum) lydopptak.

Etter vårt syn bør også domstolenes rådslagning og bevisvurdering tas opp på lyd. Ikke for allmennheten, men som et banebrytende verktøy for gjenopptakelseskommisjonens vurdering av hvordan domstolene vurderte bevisene da de fattet sin beslutning. En av mange uvurderlige fordeler med obligatoriske opptak, er at de også vil gi forskere unik innsikt i hvordan aktørene arbeider - og med det en unik mulighet til å utvikle metodikk (her for bevisvurdering) fundert i forskning: Hvilke praksiser stimulerer åpne, objektive vurderinger, hvilke praksiser gjør ikke det, m.m.

Med lydopptak av hovedforhandling og den påfølgende rådslagningen vil gjenopptakelseskommisjonen enkelt kunne undersøke om nye bevis er tilkommet, hvordan domstolene tolket beviset som ble ført, om den sakkyndige ordla seg i tråd med bevisets beskaffenhet osv.

Noen vil kanskje tenke at rådslagningen må holdes hemmelig - og det er vi trolig enig i. Men, vi tør minne om at det i dag tas lydopptak av flere offentlige prosesser som det også er særdeles viktig å holde hemmelig. Spørsmålet er løst for lenge siden gjennom utvikling av data-servere som bokstavelig talt er sikrere enn banken. I tillegg til datasikkerhet vil en også trenge en ny lov med et par setninger om at det (for eksempel) kun er gjenopptakelseskommisjonen og domstolene som har tilgang til opptakene - og at det (for eksempel) kun er overordnet domstol som kan åpne, evt. gi innsyn mv.

Vi minner om et av hovedfunnene i Justisdepartementets pilot med lydopptak av politiavhør (over 500 avhør): Når det finnes opptak, oppstår det sjeldent behov for å avspille dem. Som høyesterettsadvokat Harald Stabell uttalte da han ble spurt om sin mening om lydopptak:⁹⁹

Dette ser jeg på som udelt positivt for hele rettssystemet. Det vil sannsynligvis få begge parter til å skjerpe seg.

Trolig visste nok Stabell ikke at hans poeng har solid støtte i beslutningspsykologien om forebygging av feilslutninger: Transparente prosesser reduserer feilslutninger signifikant.¹⁰⁰

⁹⁷ CPT 2019, Mendez 2021, UN manual 2023

⁹⁸ Andenæs 2000

⁹⁹ Justisdepartementets evalueringsrapport 2003, s. 73

¹⁰⁰ Baron 1994, s. 304, Ask 2006, Rassin 2018

Vi vil selvsagt ikke gå inn i bevisvurderingene som de rettslige aktørene i skrivende stund foretar i runde to mot Jan Helge Andersen i Baneheia saken. Det er imidlertid et faktum at en av forfatterne, Ivar Fahsing, vitnet som sakkyndig i samme tidsrom som denne teksten er skrevet.

Fahsing forklarte domstolene at riksadvokaten i 1999 oppfordret politiet til å ta i bruk lydopptak i alvorlige straffesaker. Det lyttet ikke Kripos eller politiet i Kristiansand til, og avhørte Andersen uten opptak. I denne anledning er dommer Carlsen sitert av NRK som dekker Baneheia runde to i detalj:

- Dette er før lyd og bilde. Det må tas for det det er. Det er jo ikke bevis verken i den ene eller den andre retningen for det som eksakt ble sagt, sa dommeren.¹⁰¹

Kanskje har dommer Carlsen med det banet vei for en ny, rettslig standard for bevisvurdering av politiets avhør. Vi håper det. Og anfører at dommerens bevisvurdering er helt i tråd med forskningsmiljøets anbefalinger de siste 30 årene.

Oversiktsrapporter, bevisnotater og innstillinger

At politi og påtalemyndighet utarbeider oversiktsrapporter, bevisnotater og (mer formelt) innstillinger, vil utvilsomt kunne avhjelpe aktørene som tidvis arbeider under press (tid, oppklaring, frister, media mv), og slik sett kunne effektivisere straffesaksbehandlingen. Samtidig viser forskning og granskning av justisfeil og feilslutninger at dersom etterforskningen har vært skjev, så oppstår det en betydelig fare for at skrivenes representanter alt annet enn hjelp - mer som en direkte og smittsom overføring av tunnelsynet som har preget etterforskningen.¹⁰²

Oversiktsrapporter, bevisnotater og innstillinger er i utgangspunktet ikke å anse som sakens dokumenter.¹⁰³ Men, de er i høyeste grad en del av bevisvurderingen - kritiske sådan. Her er det enkelt å se for seg at anbefalt metodikk må gjenspeile krav til oppsett og utforming av disse kritiske stadiene av bevisvurderingen.

Vi henviser til Bergwall-rapporten side 501-502 der temaet drøftes relativt inngående. Her vil vi kun tilføre at våre anbefalinger om forskning rettet inn mot påtalemyndighetens bevisvurderinger definitivt bør undersøke de kritiske fasene, der aktørene skriver og overleverer sine notater og innstillinger.

Uansett bør det utvikles krav til utforming av notater og innstillinger som i praksis krever at anbefalt metodikk følges - som en vitenskapelig artikkel må beskrive hvilken metode som er benyttet, og hvordan metoden er operasjonalisert. Har teksten for mange, metodiske svakheter, så kan den ikke publiseres.

Vi er videre av den oppfatning at rettssikkerheten vil styrkes dersom innstillinger og bevisnotat gis status som saksdokument. Det vil gi forsvarere og bistandsadvokater mulighet til å kontrollere at etablert metodikk er fulgt. Tanken er i tråd med verdiene som ligger til grunn for offentlighetslova § 1. Åpenhet vil skape bedre kontradiksjon og styrke equality of arms prinsippet på et kritisk tidspunkt i prosessen.

¹⁰¹ NRK 2024

¹⁰² Riksadvokatens arbeidsgruppe 2015 s.

¹⁰³ Innholdet i innstillingene til overordnet ledd i påtalemyndigheten skal ikke utleveres før tidligst etter at påtalespørsmålet er avgjort, jf. politiregisterforskriften § 9-8 fjerde ledd. Se også Rt.1993 s.1077 s.1081

Rekruttering

Et annet relevant, organisatorisk tiltak er å rette blikket mot rekruttering og sammensetning av etterforskere, påtalejurister og dommere. Det vil føre for langt å gå inn i forskningen knyttet til sammenhengen mellom personlighet, intelligens, kreativitet og menneskers evne til å generere relevante hypoteser og motstå bekreftelsesfeller. Forskningen rettet inn mot rettslige aktører i realistiske settinger er dessuten begrenset. Forskning på gruppepsykologi har imidlertid identifisert noen grunnleggende prinsipper om sammensetningen av arbeidsgrupper med hensyn til medlemmenes personlige egenskaper.¹⁰⁴ En viktig oppgave for fremtidig forskning er å undersøke om disse prinsippene kan brukes til å forbedre ytelsen også i etterforskningsteam.

Et mer nærliggende spørsmål, er diskusjonene knyttet til generalistrollen i politiet. De fleste er nok enige i at prinsippet om "Politigeneralisten" var godt og riktig da det ble nedfelt i av politirolleutvalget i 1981. Noe mer debatt - og motargumenter - ble fremmet da politirollen skulle defineres i ny politirollemelding. Men, tenkningen om politiet som generalister sto tilsynelatende støtt.¹⁰⁵

Det betyr blant annet at den som ønsker å bli etterforsker, også må bestå de fysiske opptakskriteriene som kreves av innsatspersonell som skal patruljere gatene. I tilknytning til sin doktoravhandling om etterforskerrollen, løftet Fahsing spørsmålet om hvordan vi kan vite at Norges dyktigste etterforsker ikke sitter i rullestol? Skulle det være tilfelle - og det kan det godt være - så går vi glipp av henne om det eksisterende rekrutterings- og utdanningsløp beholdes.

Dagens etterforskningsmetoder avspeiler samfunnets teknologiske utvikling. Datamaterialet som samles inn i alvorlige straffesaker er så stort, og så komplekst - og involverer så mange fagretninger, at behovet for personell med spesialistkompetanse øker i et tempo som politiet sliter med å holde tritt med.

Etterutdanningstilbudet ved Politihøgskolen er variert og relativt omfattende,¹⁰⁶ men vi tillater oss å løfte tanken om at etterforskningstjenesten og faget trolig ville vært tjent med en linjedeling av Bachelor-utdanningen. For eksempel med spesialisering i det andre (utplassering) og tredje studieåret - to år som da vil fungere som fordypning og spesialisering. Både fordi uteksaminert politi fra etterforsknings linjen ville stå bedre rustet til å håndtere kompleksiteten i faget, men kanskje først og fremst fordi en slik ordning ville åpne opp for et bredere rekrutteringsgrunnlag, for eksempel av søkere med databakgrunn, biologer, analytikere osv.

Organisering

Et tilsvarende, organisatorisk tiltak som er verdt å undersøke, gjelder oppgavefordeling under arbeidet med straffesakene. Et godt dokumentert funn i beslutningspsykologisk teori er at personlig investering i en hypotese eller forklaring øker risikoen for bekreftelsesfeller.¹⁰⁷ Fordi den personlige investeringen øker for hvert skritt som tas i retning av den initiale hypotesen om skyld, oppstår det en utfordring dersom samme person utfører for mange handlinger under

¹⁰⁴ Bell m.fl. 2018

¹⁰⁵ St.Meld.nr 42 (2004- 2005)

¹⁰⁶ <https://www.politihogskolen.no/etter-videreutdanning/>

¹⁰⁷ Nickerson 1998

etterforskningen. I motsetning til britisk politi, har norsk politi ingen regler eller rutiner for når etterforskningsledere eller etterforskningsteam bør eller skal byttes ut. Det bør vi få på plass.

En annen løsning kan være å dele opp etterforskningsprosessen i trinn som gjennomføres av ulike individer. Et team kan for eksempel jobbe aktivt med å generere hypoteser, mens andre jobber med testing av hypotesene.

Blind testing

Et lignende tiltak vil være å øke innslaget av såkalt blindhet eller maskering, slik norsk politi fikk til ved å dedikere seg til en utvikling fundert i forskning¹⁰⁸ - med påfølgende initiativ til forskning på vitnekonfrontasjoner. Riksadvokaten støttet seg til metodeutviklingen og formaliserte ny, blind fremgangsmåte for vitnekonfrontasjoner noen år senere.¹⁰⁹

Det vil ikke alltid være mulig å gjennomføre etterforskningsskritt eller bevisvurderinger blindt, men vi er overbevist om at økt forskningsinnsats med utvikling av blindtesting for øyet, vil identifisere ytterligere muligheter. For eksempel burde rettsmedisinere ideelt sett ikke kjenne politiets hovedhypotese når de analyserer bevis.¹¹⁰

I sin sakkyndige gjennomgang av Silje-saken¹¹¹ for riksadvokatembetet, beskrev Rachlew (2021 s. 70 - 73) hvordan politiets kriminalteknikere formet sine konklusjoner om åstedet – tydelig påvirket av de taktiske etterforskerenes premature konklusjon om hvem som hadde forvoldt Siljes død.

Ideelt sett burde kriminalteknikere, rettsmedisinere og flere andre sakkyndige bidrag utføres blindt - altså at den sakkyndige utfører sine undersøkelser og analyser uten å kjenne politiets hovedhypotese. Der det er umulig, for eksempel når alle vet at Peder Aas er pågrepet, må det søkes etter metoder som like fullt gjør de sakkyndige “blinde” - som etterforskerne som snur dataskjermen vekk fra seg selv under vitnekonfrontasjoner.

Kriminaltekniske og andre sakkyndiges bidrag til uriktige domfellelser er en av de hyppigste, umiddelbare årsakene til uriktige domfellelser.¹¹²

¹⁰⁸ I 2003 ble utanningskonseptet K.R.E.A.T.I.V. trukket inn som obligatorisk videreutdanning ved Politihøgskolens etter- og videreutdanning, der Vèn i akronymet representerer den forpliktende dedikeringen: “Vitenskaplig forankring”. Altså at metodene (her avhør og vitnekonfrontasjoner) som utvikles og presenteres for norsk politi, skal ta utgangspunkt i relevant forskningsfundert kunnskap - der det finnes.

¹⁰⁹ Se Rachlew 2009, artikkel 1 og 2, Riksadvokatens rundskriv 2013 om vitnekonfrontasjoner der “dobbel blind” gjennomføring anbefales og innføres. Altså at etterforskeren som gjennomfører konfrontasjonen ikke vet hvem den mistenkte er (eller gjør seg selv “blind” ved å snu skjermen med bilder som vises mot vitnet. Et datasystem bestemmer en tilfeldig rekkefølge på bildene som vises. Den fremforskede metoden har bred støtte i vitnepsykologisk forskning, og omtales som “dobbel blind test” - “dobbel blind” fordi vitnet får beskjed om at etterforskeren ikke vet hvem den mistenkte er.

¹¹⁰ MacLean og Dror 2016

¹¹¹ Lørdag 15.10.1994, ble Silje Marie Redergård (5 år) funnet død på Tiller utenfor Trondheim. Politiet slo drapsalarm. Kvelden etter opplyste politimesteren at saken var oppklart, og at det var Siljes 4, 5 og 6 år gamle lekekamerater som hadde forårsaket hennes død.

¹¹² Sunde 2022, Sheck, Newufeld og Drewyer 2003, Kassin m.fl. 2013

Blinde tester og bevisvurderinger vil redusere bekreftelsesfellene signifikant og følgelig styrke rettssikkerheten - trolig betydelig. Som påpekt av Kassin m.fl. (2013 s. 40-50):

The simplest way to protect against the biasing effects of contextual variables is to conduct blind testing. Too often, examiners are exposed to extraneous information from various sources that may taint their conclusions.... Blind testing can shield the forensic examiner from a confession, eyewitness identification, and other information about an investigation that is irrelevant to their forensic work....In particular, both trial and appellate courts should be trained to ask "What did the examiner know and when did he or she know it?" and probe routinely for the possibility of contamination across items of evidence that are allegedly independent and corroborative.

Politioverbetjent Nina Sunde har doktorgrad i tema (2022). I den forskningsfunderte litteraturen hun trekker veksler på, refereres det ikke utelukkende til "blind testing", men også til metoder om blind verification, independent review, linear sequential unmasking - Expanded (LSU-E), og filler control approach.¹¹³

Utfordringen er at de fleste som vurderer bevis i dag, ikke har (tilstrekkelig) innsikt i metodene som er utviklet for å møte bekreftelsesfellene. Derfor blir de heller ikke implementert i lover, regler, instruksjoner eller metoder.

Sakkyndige bevis og bekreftelsesfellen

Den skumle koblingen mellom sakkyndige/kriminaltekniske bevis og bekreftelsesfellene er etterhvert godt dokumentert - så godt at Home Office i UK tok initiativet til utviklingen av manualen: *Forensic Science Regulator - Guidance Cognitive Bias Effects Relevant to Forensic Science Examinations*.

Versjon II ble publisert i 2020.¹¹⁴ Manualen er en prosedyrebeskrivelse for hvordan bekreftelsesfellene bør angripes.

I vår betenkning har vi forsøkt å stille opp mottiltakene i kronologisk rekkefølge: Trinn 1 - 4. Den som leser den britiske manualen vil formentlig kjenne igjen alle trinnene. Fra erkjennelse (trinn 1), via kunnskap/bevisstgjøring (trinn 2), til metodebeskrivelser (trinn 3) og systemer som tvinger/stimulerer aktørene til å følge anbefalt metodikk (trinn 4).

Manualen er relativt lang (80 sider), men vi vil anbefale utvalget - og alle andre - til i det minste å lese innholdsfortegnelsen og sammendraget. Som forskere og sakkyndige vitner for påtalemyndigheten og domstolene, vet vi at systemet for oppnevning av sakkyndige vitner i Norge kan være en relativt tilfeldig prosess. Det stilles i realiteten ingen formelle krav til sakkyndig kompetanse, oppdragsbeskrivelse (mandat) eller metodisk fremgangsmåte. Enkelte sakkyndige oppdrag faller inn under kontrollregimet fra den rettsmedisinske kommisjon. Andre gjør ikke det.

Domstolene mangler naturlig nok kompetanse i tema det er behov for sakkyndighet om. Behovet for metoder, verktøy og system for kontroll og kvalitetssikring og vurdering av sakkyndige bevis er derfor særlig påkrevd. Vi vet ikke om Norge bør lene seg mot Daubert, Frye eller andre internasjonale standarder for sakkyndige vitnemål. Det vi imidlertid ser, er at

¹¹³ Se for eksempel Dror og Kukucka 2021

¹¹⁴ Se: <https://www.gov.uk/government/publications/cognitive-bias-effects-relevant-to-forensic-science-examinations>

straffesakene vi har måttet snu - ikke minst Baneheia-saken - fremstår som varselamper om at håndtering og vurdering av sakkyndige bevis må inkluderes i alle trinn, fra 1 til 4.

Muntlighetsprinsippet og fri bevisvurdering

Som fri bevisvurdering, står også muntlighetsprinsippet sterkt i norsk straffeprosess. Vi har ikke forsket på tema, og har derfor heller ikke oversikt over eventuell faglitteratur der muntlighetsprinsippet er testet. Det vi derimot vet, er at jussprofessor Ragna Aarli er bekymret for den plassen prinsippet fortsatt har under hovedforhandlinger i Norge.¹¹⁵ Videre vet vi, på mer generelt nivå, at skriftlighet - det å skrive ned sine vurderinger og konklusjoner - i seg selv har en positiv effekt - vi vurderer flere alternativer.¹¹⁶ Det bør derfor initieres forskning som tar rede på om muntlighetsprinsippets stilling i norske domstoler tjener sitt nedarvede formål.

Skille politi og påtale?

I kjølvannet av lagmannsrettens frifinnelse av tiltalte nr. 2 i Birgitte-saken, oppsto det umiddelbart en offentlig debatt om den særnorske ordningen med integrert påtale i politiet;

(...) dommere, advokater og justispolitikere støtter politimester Kaare Songstad (...) som krever større avstand mellom politiet og påtalemyndigheten».¹¹⁷

Etter vårt syn begynner både politimesteren, dommere, advokater og justispolitikere i feil ende. Uten kritisk forskning om hvordan påtalemyndigheten vurderer bevis i dag, vet vi ikke om den ene eller andre modellen er å foretrekke. Det vi derimot vet, er at beslutningspsykologisk kunnskap må frem og understøtte utvikling av rettsstaten. Istedenfor å initiere en prosess med å skille politi- og påtalemyndighet basert på antagelser, bør det snarest mulig initieres mer forskning på denne relasjonen.

Behovet for vitenskapelig fundert kunnskap synes like påtrengende når vi leser støtteskriv for å bevare ordningen. Riksadvokatens påstand etter granskningen av prosessene mot Fritz Moen om at ordningen med fremskutt og integrert påtalemyndighet representerer en «vesentlig garanti for objektivitet» under politiets etterforskning, bør også testes før den legges til grunn i den videre utviklingen av straffeprosessen.

I lys av det vi i dag vet om justisfeil og de underliggende årsakene til uriktige domfellelser - og at de nok er mer utbredt enn vi trodde, fremstår riksadvokatens påstand på grensen til selvgod. Studier av dommere i USA viser at de er urealistiske i sine vurderinger av egen evne til å opptre objektivt. Med det trer «The illusion of objectivity» frem.¹¹⁸

Sett i lys av den diplomatisk formulerte fotnote 726 i Bergwall-rapporten,¹¹⁹ er det ikke utenkelig at illusjonen eksisterer, også i Norge. Det er i så fall bekymringsfullt. Som påpekt av

¹¹⁵ Aarli 2024.

¹¹⁶ Ask 2006

¹¹⁷ NRK 2024. Støtter politimester som vil skille politi og påtalemyndighet.
https://www.nrk.no/rogaland/politimester-kaare-songstad-vil-skille-politi-og-patalemyndighet-_far-stotte-1.16667185

¹¹⁸ Magnussen 2017 s.291

¹¹⁹ Se fotnote 726 i Bergwall-rapporten (2015 s. 503) hvor det blant annet går frem at arbeidsgruppen fikk «...et bestemt inntrykk av at ikke alle har innsikt i etablert kunnskap om menneskets nedarvede og

Kang og medarbeiderne (2012 s. 1173):¹²⁰ «...believing oneself to be objective seems ironically to lead one to be less objective...»

Vi vil derfor anbefale Baneheia-utvalget å (a) la debatten om skille ligge (for nå), (b) foreslå forskning rettet inn mot påtalemyndighetens bevisvurdering - viss nærhet til politiet nødvendigvis må inngå i forskningen - og med det (c) gi myndighetene en mulighet til å fatte en informert beslutning om hvordan vi bør organisere oss for fremtiden.

Lover og regler

Et åpenbart virkemiddel for å sikre at aktørene følger anbefalte og forskningsfunderte metoder, er å skape koblinger mellom lov og beste praksis. Som påpekt av Rui (2014 s. 394): «Det viktigste verktøyet et samfunn har for å unngå uriktige domfellelser er å holde seg med forsvarlige straffeprosessuelle regler.».

Rui beskriver et krav til reglenes utforming. De må være klare og tydelige og formuleres på en måte som gjør det mulig å etterleve dem i praksis. Vi henviser i denne anledning til vår redegjørelse ovenfor, og minner om betydningen av at reglene peker ut en retning for hvordan det normative ideal om objektivitet og uskyldspresumpsjon best kan operasjonaliseres - how the officials are to proceed.¹²¹ For eksempel (etter inspirasjon fra UK og våre akademiske forbilder):

Politiet skal gjennomføre alle rimelige og relevante etterforskningsskritt som kan tjene etterforskningens formål. Uskyldspresumpsjonen må utforskes, noe som også vil styrke saken mot skyldige mistenkte.

ubeviste kognitive forenklingsstrategier. Alternativt gis begrepet objektiv et annet innhold enn det som legges til grunn i den kognitiv- og sosialpsykologiske forskningen (som arbeidsgruppen forholder seg til)».

¹²⁰ Kang m.fl. 2012

¹²¹ Criminal Procedure and Investigations Act 1996 (section 23(1) Code of Practice, art. 3.5

Litteratur

Aftenposten (2013). Leder: *Et åpnere og mer profesjonelt politi*. Fredag 8. februar 2013

Alison, L., Doran, B., Long, M. L., Power, N., & Humphrey, A. (2013). The effects of subjective time pressure and individual differences on hypotheses generation and action prioritization in police investigations. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 19(1), 83-93. doi: 10.1037/a0032148

Andenæs, J. (2000). *Norsk straffeprosess. Bind I*. 3. utgave, 2. opplag 2003. Oslo: Universitetsforlaget.

Ask, K. (2006). *Criminal investigation: Motivation, emotion and cognition in the processing of evidence*. (Doctoral dissertation), University of Gothenburg, Department of Psychology. Retrieved from hdl.handle.net/2077/676

Ask, K., & Alison, L. (2010). Investigators' decision making. In P. A. Granhag (Ed.), *Forensic psychology in context: Nordic and international perspectives* (pp. 35-55). Cullompton, UK: Willan.

Ask, K., & Granhag, P. A. (2005). Motivational sources of confirmation bias in criminal investigations: The need for cognitive closure. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 2(1), 43-63. doi: 10.1002/jip.19

Ask, K., & Granhag, P. A. (2007a). Hot cognition in investigative judgments: The differential influence of anger and sadness. *Law and Human Behavior*, 31, 537-551. doi: 10.1007/s10979-006-9075-3

Ask, K., & Granhag, P. A. (2007b). Motivational bias in criminal investigators' judgments of witness reliability. *Journal of Applied Social Psychology*, 37(3), 561-591. doi: 10.1111/j.1559-1816.2007.00175.x

Ask, K., & Granhag, P. A. (2008). Psykologiska påverkansfaktorer vid utredningsarbete. [Psychological factors and influences in criminal investigations]. In P. A. Granhag & S. Å. Christianson (Eds.), *Handbok i rättspsykologi* (pp. 161-174). Stockholm, Sweden: Liber.

Ask, K., Granhag, P. A., & Rebelius, A. (2011). Investigators under influence: How social norms activate goal-directed processing of criminal evidence. *Applied Cognitive Psychology*, 25, 548-553. doi: 10.1002/acp.1724

Ask, K., Rebelius, A., & Granhag, P. A. (2008). The 'elasticity' of criminal evidence: A moderator of investigator bias. *Applied Cognitive Psychology*, 22(9), 1245-1259. doi: 10.1002/acp.1432

Ask, K., Reinhard, M.-A., Marksteiner, T., & Granhag, P. A. (2011). Elasticity in evaluations of criminal evidence: Exploring the role of cognitive dissonance. *Legal and Criminological Psychology*, 16(2), 289-306. doi: 10.1348/135532510X510153

Bacon, F. (1620). *The New Organon*. From: <https://pages.uoregon.edu/kimball/Bacon.htm>

Baron, J. (1994). *Thinking and Deciding*. Second Edition. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Bell, E., Bryman, A., & Harley, B. (2018). *Business Research Methods*. Oxford, England: Oxford University Press.

Bernhardt, S. (2018). Påtalerett – bevisbedømmelse på påtalestadiet. Rettslig konsekvens av menneskelige faktorer. Upublisert masteravhandling, Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Bollingmo, G. C., Wessel, E. O., Eilertsen, D. E., & Magnussen, S. (2008). Credibility of the emotional witness: A study of ratings by police investigators. *Psychology, Crime & Law*, 14(1), 29–40. <https://doi.org/10.1080/10683160701368412>;

Bjerknes, O. T. & Fahsing, I. A. (2018). *Etterforskning: Prinsipper, Metoder og Praksis*. Fagbokforlaget.

Branch, F., & Hegdé, J. (2023). Toward a more nuanced understanding of probability estimation biases. *Frontiers in Psychology*, 14, Article 1132168.

<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1132168>

Bratholm, A. og S. Eskeland (2008). *Justismord og rettssikkerhet*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bookman, F. and Innes, M. (2013). The Problem of Success in Homicide Investigations. *Policing and Society An International Journal of Research and Policy* Volume 23, 2013 - Issue 3

Carson, D. (2009). The abduction of Sherlock Holmes. *International Journal of Police Science & Management*, 11(2), 193-202. doi: 10.1350/ijps.2009.11.2.123

Canter, D., & Alison, L. (1999). *Profiling in policy and practice*. Aldershot: Ashgate.

Ciampolini, A., & Torroni, P. (2004). Using abductive logic agents for modeling the judicial evaluation of criminal evidence. *Applied Artificial Intelligence*, 18(3-4), 251-275. doi: 10.1080/08839510490279870

CPT (2019). The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). <https://www.coe.int/no/web/cpt/-/police-should-improve-interviewing-practices-to-prevent-ill-treatment-says-council-of-europe-s-anti-torture-committee>

Diesen, C. (2015). Bevisprövning i brottmål. Stockholm: Norstedts juridik.

Dhami, M, Belton, I., and Mandel, D. (2019) The “analysis of competing hypotheses” in intelligence analysis. *Appl Cognit Psychol*. pp. 1–11.

Doyle, J. M. (2009). The Wrong Way To Think (And Write) About Forensics Reform. Crime Report, 17. 02.2009.

Dror, I. E., Charlton, D., & Peron, A. (2006). Contextual information renders experts vulnerable to making erroneous identifications. *Forensic Science International*, 156(1), 74-78. doi: 10.1016/j.forsciint.2005.10.017

Dror, I. E., & Kukucka, J. (2021). Linear sequential unmasking–expanded (LSU-E): A general approach for improving decision making as well as minimizing noise and bias. *Forensic Science International: Synergy*, 3, 100161.

Ericsson, K. A., Prietula, M. J., & Cokely, E. T. (2007). The making of an expert. *Harvard Business Review*, 85(7/8), 1-8.

Gawande, A. (2010). *The checklist manifesto: How to get things right*. New York, NY: Metropolitan Books.

Gould, J., Carrano, J., Leo, R. A., & Young, J. K. (2013). *Predicting erroneous convictions: A social science approach to miscarriages of justice*. Washington, DC.: US Department of Justice.

Fahsing, I. A., Ask, K. and Granhag, P.A. (2004) "The Man Behind the Mask", *Journal of Applied Psychology*, Vol.89, No. 4, pp. 722-729.

Fahsing, I.A., & Ask, K. (2013). Decision Making and Decisional Tipping Points in Homicide Investigations: An Interview Study of British and Norwegian Detectives. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 10(2), 155-165. doi: 10.1002/jip.1384

Fahsing, I.A. and Rachlew, A.A., (2009). Investigative Interviewing in the Nordic Region. In *International Developments in Investigative Interviewing*. Milne, B., Savage, S. and Williamson, T. (Eds). Devon: Willan Publishing.

Fahsing, I., & Ask, K. (2016). The Making of an Expert Detective: The Role of Experience in English and Norwegian Police Officers' Investigative Decision Making. *Psychology, Crime & Law*, 1–44. doi: 10.1080/1068316X.2015.1077249

Fahsing, I.A. (2016). The Making of an Expert Detective: Thinking and Deciding in Criminal Investigations. (Doctoral dissertation), University of Gothenburg, Department of Psychology. <http://hdl.handle.net/2077/47515>.

Fahsing, I., Rachlew, A. and May, L. (2021) Have you considered the opposite? A debiasing strategy for judgement in criminal investigation. *The Police Journal: Theory, Practice and Principles*, Vol. 0(0) 1–16. doi: 10.1177/0032258X21103888

Fahsing (2024) Sakkyndig rapport om avhørene av Viggo Kristiansen i Baneheia-saken.

Findley, K. A., & Scott, M. S. (2006). The multiple dimensions of tunnel vision in criminal cases. *Wisconsin Law Review*, 2, 291-397.

Granhag, P.A. og Christianson, S.Å. (2008). *Handbok i rättspsykologi*. Stockholm: Liber forlag

Graver, H. P. (2009). Bevisbedømmelse – uvitenskapelig magefølelse eller rasjonell helhetsvurdering? *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, vol. 122(2).

Gudjonsson, G. (2003). *The Psychology of Interrogations and Confession. A Handbook*. Chichester, England: John Wiley & Sons, Ltd.

Häggström, O.(2015). Quickologisk sannolikhetskalkyl. Publisert online lørdag 16 maj 2015. <https://haggstrom.blogspot.com/2015/05/quickologisk-sannolikhetskalkyl.html>

Hirt, E. R., & Markman, K. D. (1995). Multiple explanation: A consider-an- alternative strategy for debiasing judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(6), 1069-1086. doi: 10.1037/0022-3514.69.6.1069

Husby, I. (2013). Politiavhør. *Politiforum*, 2012. URL: <http://www.politiforum.no/no/meninger/kronikker/2013/Avhør+i+nye+spor.d25-TNlvIYA.ips>

Justitiedepartementet. (2015). Rapport från Bergwallkommissjonen (statens offentliga utredningar 2015:52). .Stockholm.

Jellema, H. (2020). The reasonable doubt standard as inference to the best explanation. *Synthese*, 199(1), 949–973.

Jellema, H. (2022). Reasonable doubt from unconceived alternatives. *Erkenntnis*. doi.org/10.1007/s10670-022-00565-3

- Jellema, H. (2023). Reasonable Doubt, Robust Evidential Probability and the Unknown. *Criminal Law, Philosophy*. <https://doi.org/10.1007/s11572-023-09685-5>
- Jerkø, M. (2015). Rettslig bevisvurdering - om dens rammer, redskaper og grensene for vår erkjennelse. Doktoravhandling, Det juridiske fakultet, UiO, 2015.
- Kang, J, Bennett, M, Carbado, D, Casey, P, Dasgupta, N, Faigman D, Godsil R, Greenwald A.G, Levinson J, Mnookin J, (2012) Implicit Bias in the Courtroom. *University of California Law Review* 59, pp 1124-1183
- Kassin SM, Dror IE and Kukucka J (2013) The forensic confirmation bias: Problems, perspectives, and proposed solutions. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition* 2(1): 42–52.
- Klamberg, M. (2011). Fact-finding in international criminal procedure e how collection of evidence may contribute to testing of alternative hypotheses. Paper to be presented during lecture at the Amsterdam Center for International Law (ACIL), 30 May 2011. <https://doi.org/10.2139/>
- Klamberg M (2015) The Alternative Hypothesis Approach, Robustness and International Criminal Justice. A Plea for a "Combined Approach" to Evaluation of Evidence. *Journal of International Criminal Justice* 13(3): 535–553.
- Knoph, Richard. (2001). Lyd på lager. Evaluering av prøveordningen med lydopptak I straffesaker. <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/jd/prm/2003/0070/ddd/pdfv/188187-lydbandopptak.pdf>
- Knudsen, Bjørkelo og Hartmann (2021). Et verktøy som sikrer kvalitet og effektivitet, eller keiserens nye klær? *Politiforum*, 2021
- Kolflaath, E. (2004). Bevisbedømmelse - sannsynlighet eller fortellinger?", *Jussens Venner*, s. 279-304
- Kolflaath, E. (2007). Bevisbedømmelse som slutning til beste forklaring", *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, s. 171-219.
- Kolflaath, E. (2015). "En metode for bevisbedømmelsen i straffesaker", i Ragna Aarli, Mary-Ann Hedlund og Sverre Erik Jebens (red.): *Bevis i straffesaker. Utvalgte emner*: Oslo: Gyldendal, s. 507–534.
- Knoph, Richard. (2001). Lyd på lager. Evaluering av prøveordningen med lydopptak I straffesaker. Knoff. www.rhknoff.no/publisert
- Kruglanski, A. W., & Webster, D. M. (1996). Motivated closing of the mind: "Seizing" and "freezing.". *Psychological Review*, 103(2), 263-283. doi: 10.1037/0033-295X.103.2.263
- Lai, L. (1999). *Dømmekraft*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Lamberts, G. (2015). *Quickologi*. Stockholm: Fri Tanke förlag.
- LePard, D. & Campbell, E. (2008) "How Police Departments Can Reduce the Risk of Wrongful Convictions," in D. Kim Rossmo (Ed.), *Criminal Investigative Failures*, pp. 269-293. Boca Raton, FL: CRC Press, Taylor & Francis Group.
- Lidén, M. (2018) Confirmation Bias in Criminal Cases. Doctoral Dissertaion. Uppsala: Department of Law, Uppsala University. ISBN 978-91-506-2720-6.
- Lieberman, M., Rock, D., Grant Halvorson, H. og Cox, C. (2015). Breaking bias updated: The SEEDS model. *Neuro Leadership Journal*. Volume 6, November

- Lipton, P. (2007). Alien abduction: Inference to the best explanation and the management of testimony. *Episteme*, 4(03), 238-251. doi: doi:10.3366/E1742360007000068
- Lord, C. G., Lepper, M. R., & Preston, E. (1984). Considering the opposite: A corrective strategy for social judgment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(6), 1231-1243. doi: 10.1037/0022-3514.47.6.1231
- MacFarlane, B. (2006). Convicting The Innocent: A Triple Failure of the Justice System. *Manitoba Law Journal*. <http://netk.net.au/Canada/MacFarlane.pdf>
- MacLean, C.L., Dror, I.E., (2016). A Primer on the Psychology of Cognitive Bias. In: Robertson, C.T., Kesselheim, A.S. (Eds.), *Blinding as a Solution to Bias: Strengthening Biomedical Science, Forensic Science, and Law*. Academic Press, 13-24.
- Magnussen, S., & Overskeid, G. (2003). Noen sentrale temaer i vitnepsykologisk forskning – anno 2003. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 40, 18820
- Magnussen, S. (2017). *Vitnepsykologi 2.0* Abstrakt forlag, Oslo.
- Marksteiner, T., Ask, K., Reinhard, M.-A. & Granhag, P. A. Asymmetrical scepticism toward criminal evidence: The role of goal- and belief-consistency. *Appl. Cogn. Psychol.* 25, 541–547 (2011).
- Méndez, J. (2016). J Interim Report of the Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, UN Doc A/71/298 5 (August 2016).Mendez
- Moule, P. (2011). Technology is a key feature of learning. *Nurs. Stand.* 26, 71 (2011).
- Nickerson, R. S. Confirmation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises. *Rev. Gen. Psychol.* 2, 175–220 (1998).
- NOU (1996:16). Lilandsaken Norges offentlige utredninger. Justis- og politidepartementet.
- NOU (2007:07). Fritz Moen og norsk strafferettspleie. Norges offentlige utredninger. Justis- og politidepartementet.
- NOU (2017:05). En påtalemyndighet for fremtiden — Påtaleanalysen. Norges offentlige utredninger. Justis- og politidepartementet.
- NRK (2024). Drapene i Baneheia. Fortløpende referat, 25. april 2024 kl. 12:24. Nedlastet fra: <https://www.nrk.no/nyheter/rundskriv-til-politiet-etter-birgitte-tengs-saken-1.16859123>
- O'Brien, B. (2009). Prime suspect: An examination of factors that aggravate and counteract confirmation bias in criminal investigations. *Psychology, Public Policy, and Law*, 15(4), 315-334. doi: 10.1037/a0017881
- Packer, H. L. (1968). *The limits of the criminal sanction*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Mackor, A.-R., Jellema, H., & van Koppen, P. L. (2021). Explanation-Based Approaches to Reasoning about Evidence and Proof in Criminal Trials. In B. Brozek, J. Hage, & N. Vincent (Eds.), *Law and Mind : A Survey of Law and the Cognitive Sciences* (pp. 431-470). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108623056.021>
- Pardo, M. S., & Allen, R. J. (2008). Juridical proof and the best explanation. *Law and Philosophy*, 27(3), 223–268.
- Pedersen, F. H. (2016). Fortellinger og plausibilitet. En kritisk analyse av Eivind Kolflaaths bevisteori. *Tidsskrift for Rettsvitenskap*. 43-73.

- Pennington, N., & Hastie, R. (1986). Evidence evaluation in complex decision making. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(2), 242- 258. doi: 10.1037/0022-3514.51.2.242
- Pennington, N., & Hastie, R. (1988). Explanation-based decision making: Effects of memory structure on judgment. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 14(3), 521-533. doi: 10.1037/0278-7393.14.3.521
- Pennington, N., & Hastie, R. (1992). Explaining the evidence: Tests of the story model for juror decision making. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(2), 189-206. doi: 10.1037/0022-3514.62.2.189
- POD (2016). Handlingsplan for løft av etterforskningsfeltet. Politidirektoratet, Oslo.
- Prakken, H. (2012). On direct and indirect probabilistic reasoning in legal proof. *Law, Probability and Risk* 13, 327–337 doi:10.1093/lpr/mgu013
- Roberts, P., & Zuckerman, A. (2010). *Criminal evidence*. Oxford: OUP.
- Rachlew, A. (2003). Norske politiavhør i et internasjonalt perspektiv. 4. *Tidsskrift for Strafferett*.
- Rachlew, A. A. (2009). Justisfeil ved politiets etterforskning - noen eksempler og forskningsbaserte tiltak. Doctoral Dissertation, University of Oslo, Oslo.
- Rachlew, A. (2010). Å forske på sine egne. I: T. Myklebust og G. Thomassen (red.). *Arbeidsmetoder og medtodearbeid i politiet*. PHS Forskning 2010:3. Politihøgskolen, Oslo
- Rachlew, A., & Fahsing, I. A. (2015). Politiavhør. [Investigative Interviewing]. In R. Aarli, M.-A. Hedlund, & S. E. Jebens (Eds.), *Bevis i straffesaker. Utvalgte emner* (pp. 225-254). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Rachlew, A. (2015). Rachlews reform. *Artikkel i Politiforum*, Publisert 24. mars 2015.
- Rachlew, A. (2021). Endringene av politiets avhørsmetoder kom for sent. *Kronikk, VG*, publisert 23. februar 2021.
- Rachlew, A. (2022). Rettsstaten har feilet igjen. *Kronikk, VG*, publisert 9. september 2022. Nedlastet fra: <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/wAEA6o/rettsstaten-har-feilet-igjen>
- Rachlew, A. (2023). Politiets avhør av fatteren. En analyse av sakens dokumenter. Sakkyndig rapport til Rogaland statsadvokatembeter, datert 02.10.2023. Presentert for Gulatung 05.10.2023
- Rassin E (2018) Reducing tunnel vision with a pen-and-paper tool for the weighting of criminal evidence. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling* 15(2): 227–233.
- Rossmo DK, Pollock JM (2019) Confirmation bias and other systemic causes of wrongful convictions: a sentinel events perspective. *Northeastern University Law Review* 11(2):790–835
- Riksadvokaten (2008). Høring – NOU 2007: 7 Fritz Moen og Norsk strafferettspleie. Riksadvokaten.
- Riksadvokaten (2009). Lyd- og bildeopptak av politiforklaringer (Retningslinjer av 16.10.2009). Riksadvokaten.

- Riksadvokaten (2013a). Vitnekonfrontasjoner. Rundskriv nr. 2/2013. Riksadvokaten.
- Riksadvokaten (2013b). Avhørsmetodikk i politiet. Utredning fra arbeidsgruppen oppnevnt av Riksadvokaten 13. juli 2012. Avgitt til Riksadvokaten 8. oktober 2013. Riksadvokaten.
- Riksadvokaten. (2015). "Monika-saken"- læringsperspektiver. Riksadvokaten. Hentet fra: <https://www.riksadvokaten.no/document/arbeidsgruppens-rapport-i-monika-saken>
- Riksadvokaten. (2015). Nores politi og påtalemyndighets behandling av straffesakene mot Sture Bergwall. Hva kan vi lære? Riksadvokaten. Hentet fra: http://www.riksadvokaten.no/filestore/Dokumenter/2015/Riksadvokatenspublikasjoner3_2015.pdf
- Riksadvokaten (2016). Politiavhøret. Riksadvokatens rundskriv nr. 2/2016, Riksadvokaten. Hentet fra: <https://www.riksadvokaten.no/wp-content/uploads/2017/09/Rundskriv-2016-2-Politiavh%C3%B8r.pdf>
- Riksadvokaten. (2017). Rapport om norsk politi og påtalemyndighets behandling av straffesakene mot Sture Bergwall. Riksadvokatens vurderinger, videre oppfølging og pålegg. Riksadvokaten. Hentet fra: <https://www.riksadvokaten.no/wp-content/uploads/2017/10/Bergwall-rapporten-oppfølging.pdf>.
- Riksadvokaten (2018) Kvalitetsrundskrivet. Riksadvokaten. Hentet fra: <file:///Users/ivarfahsing/Downloads/RnD/Decision-making/Kvalitetsrundskrivet-med-hyperlinker-1.pdf>
- Salet R, Terpstra J (2014) Critical review in criminal investigation: evaluation of a measure to prevent tunnel vision. *Policing* 8(1):43–50. <https://doi.org/10.1093/police/pat039>
- Rosen, K. R. (2009). The history of medical simulation. *J. Crit. Care* 23, 157–166.
- Sheck, B, Newufeld, P. og Drewyer, J. (2003). *Actual Innocence: When Justice Goes Wrong and How to Make it Right*. CA: Berkely
- Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice. *The Quarterly Journal of Economics*, 69(1), 99-118. doi: 10.2307/1884852
- Solheim, Tveidt og Fahsing (2020)
- Strandbakken, A. (2023). Slår alarm om kontrollen med politiets skjulte metoder. Intervju i DN, 12. april 2023.
- Stridbeck, U. (2009). Ytring. *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 2/2009, s. 149 – 152.
- Stridbeck, U. (2015). Falske tilståelser. I: Grøndahl, P. og Stridbeck, U. (red). *Rettspsykiatriske beretninger. Om sakkyndighet og menneskeskjebner*. Gyldendal Akademiske.
- Stridbeck, Ulf Johan & Brennen, Tim (2023). Miscarriages of justice in Norway. I Robins, Jon (Red.), *Murder, Wrongful Conviction and the Law. An International Comparative Analysis*. Routledge. ISSN 978-1-003-251-484. s. 65–86. doi: 10.4324/9781003251484-5.
- Tong, S., & Bowling, B. (2006). Art, craft and science of detective work. *Police Journal*, 79, pp. 323-329.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185, 1124-1131.

Scheck, B., Neufeld, P. og Dwyer, J. (2003). Actual innocence. When justice goes wrong and how to make it right. (Updated). New York: Random House.

Sunde, N. (2022). Constructing digital evidence. A study on how cognitive and human factors affect digital evidence. Doctoral Dissertaion Universitetet of Oslo.
<https://hdl.handle.net/11250/3035462>.

United Nations (2023). Manual on Investigative Interviewing for Criminal Investigation. Hentet

fra:[https://resourcehub01.blob.core.windows.net/\\$web/Policy%20and%20Guidance/corepeacekeepingguidance/Thematic%20Operational%20Activities/Police%20and%20Law%20Enforcement/2024.01%20Manual%20on%20Investigative%20Interviewing%20for%20Criminal%20Investigation%20\(2024\).pdf](https://resourcehub01.blob.core.windows.net/$web/Policy%20and%20Guidance/corepeacekeepingguidance/Thematic%20Operational%20Activities/Police%20and%20Law%20Enforcement/2024.01%20Manual%20on%20Investigative%20Interviewing%20for%20Criminal%20Investigation%20(2024).pdf)

Wessel, E. (2023) En kort introduksjon til vitnepsykologi. Bergen: Fagbokforlaget

Zuckerman, A. A. (1992). Miscarriage of justice – a root treatment, *Criminal Law Review*, 1992, May.

Aarli, R., Hedlund, M., Jebens, S. E. (2015). Bevis i straffesaker: Utvalgte emner. Gyldendal Akademisk (s. 108)

Aarli, R. (2024). Intervju i Podcast om Baneheia, 12. april 2024, Lyder produksjoner for TV2.

Lover

Criminal Procedure and Investigations Act 1996 Code of Practice under Part II, art. 3.5

Criminal Procedure and Investigations Act 1996 (section 23(1) Code of Practice, art. 3.5

Politiregisterforskriften § 9-8 fjerde ledd. Se også Rt.1993 s.1077 s.1081

St.Meld.nr 42 (2004- 2005